

Átépítések a Drégely és Eger közt található váraikon a XVI. század első felében

Hajas Ábel – IDOOFR

konz.: Daragó László Attila DLA

2023.11.02.

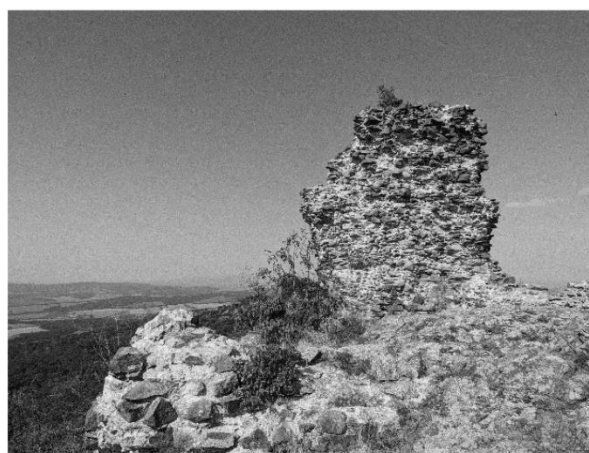
M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Tartalom

Bevezetés.....	2
A XVI. századi várépítészet.....	4
Drégely vára.....	6
Nógrádi vár.....	14
Csővári vár.....	24
Szanda vára.....	33
Bujáki vár.....	41
Hollókői vár.....	50
Hasznosi / Cserteri vár.....	58
Siroki vár.....	63
Összegzés.....	70
Irodalomjegyzék.....	73

BEVEZETÉS

A Kárpátok lábainál, Drégely és Eger között számos vár található, építésük ideje legtöbbször a tatárjárás utáni várépítési hullám idejére tehető. Ekkor ezek a kővárak mentsvárként szolgáltak a területre betörő ellenséges hadak elől. A XIV-XV. századokban szintén megőrizték jelentőségüket azonban sokuknak átalakult a szerepe. Helyi konfliktusokban játszottak szerepet, rablótanyák voltak, királyi honorbirtokok és több esetben is reprezentatív vidéki rezidenciái az ország főnemeseinek.

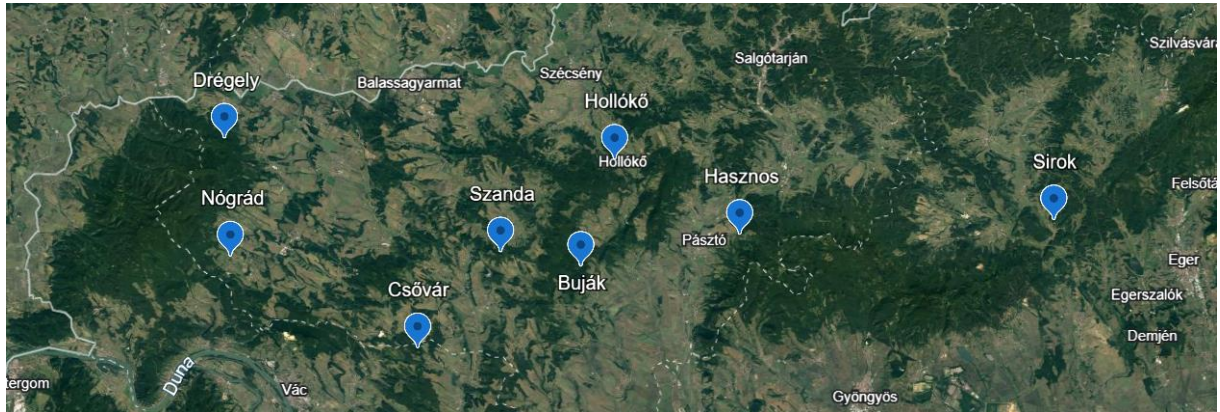
1-2. Csővár és Szanda vára (Hajas Ábel, 2022.12.08. és 2023.09.12)

Elhelyezkedésük az ország belsejében nem tette szükségessé olyan szintű kiépítésüket, mint a dél-magyarországi végvárrendszerét Mátyás király idejében. Elképzelhetetlen volt ugyanis, hogy ennyire északon ezeknek a viszonylag kis váraknak bármilyen fontos katonai szerepe lenne. Mindez azonban megváltozott 1526-ban. Buda elfoglalása után pedig az Oszmán Birodalom már-már kopogtatott a várak kapuin. Mohács után a Drégely-Eger vonalon található várakban jelentős építkezések és bővítések indultak be. Az erősségek birtokosai kétségbeesetten próbálták modernizálni többszáz éves váraikat, hogy azok ellen tudjanak állni egy esetleges támadásnak. Erőfeszítéseik azonban kudarcra voltak ítélve. A XVI. századi haditechnika ellen esélyük sem volt. 1541 és 1552 között szinte az összes itt található várat elfoglalták az oszmánok.

Dolgozatom célja ezen erődítmények történetét felderíteni, különösen a XVI. század első felében történt átépítéseikre fókuszálva és azokat kontextusba helyezni az akkori haditechnikai és politikai viszonyok közt. A dolgozatban összesen nyolc várat dolgozok fel, melyek mind ezen a Drégely-Eger vonalon találhatóak. Sajnos sok esetben ezek a kisebb félreeső várak nem rendelkeznek jól dokumentált történettel és régészeti ásatások sem mindegyikben folytak,

ennek ellenére a források mai elérhetőségéhez képest megpróbálom a legteljesebb képet adni az adott helyszínekről.

A megvizsgált várak a következők, Drégely vára, Nógrádi vár, Csővári vár, Szanda vára, Bujáki vár, Hollókői vár, Hasznos vára és a Siroki vár.

3. A dolgozatban tárgyalt várak (Google Earth)

A XVI. SZÁZADI VÁRÉPÍTÉSZET

A felsorolt várak átépítéseinek megértéséhez először is szükséges ezen építések történeti kontextusba helyezése. Az Európában évszázadok óta fennálló lovagvárak rendszerét alapvetően változtatta meg a lőfegyverek megjelenése.

Kezdetben ugyan ezeknek a fegyvereknek a pszichológiai hatása jóval nagyobb volt, mint valódi hatékonyságuk. Emiatt a várépítészet késve és lassan követte le az ostromlótechnika fejlődését.¹ Idővel azonban az ostromló fegyverek elértek egy olyan hatékonysági szintet, amely szükségszerűen megkövetelte a várépítészet átalakulását is. Az addigi lovagvárak, a lőfegyverek megjelenése előtti harcászatnak megfelelően karcsú tornyokból, aránylag vékonyabb, de magas külső várfalakból, tetejükön gyilokjáróval és a rendkívül vastag falú és szintén magas öregtoronyból álltak. A tüzérség erejének növekedésével azonban ezek az erődök átalakultak bástyás erődökké és maguk is elkezdtek alkalmazni a tüzérséget.²

Az ágyúkkal szembeni védekezésnek három alapvető feltétele volt, a várfalak felvastagítása, hogy azok ellen tudjanak állni az ágyútűznek, ágyúk elhelyezése a várfalakon és olyan erődrendszer kiépítése, melyben a védelem által alkalmazott ágyúknak nincsenek vakfoltjai.³ Az első két tényező megoldása a falak belső földfeltöltése volt, ezek a széles falak ellen tudtak állni a tüzérségi tűznek és az ágyúk elhelyezésére is helyet biztosítottak. A harmadik tényezőt azonban már sokkal nehezebb volt teljesíteni, s csaknem kétszáz évnyi próbálkozásra volt szüksége a hadmérnököknek, hogy a megfelelő rendszert kiépítsék.

A védekezés másik módja a falmagasságok csökkentése volt, mely által a támadható felület is lecsökkent. Ezen felül az addig kiemelkedő tornyok átadták helyüket a fallal egymagas bástyáknak és rondelláknak, melyeket már nehezebb volt támadni. A védelem által először kiépített rondelláknak azonban több problémája is akadt. Tetejük ugyan megfelelő helyet biztosított az ágyúk számára, kiugró tömege a kötőfalak ágyúi elől jelentős területeket takart ki, illetve íves kialakítása miatt nem lehetett róla minden irányba tüzelni. Ezen felül amint a támadók beértek a rondella alá a védők tehetetlenek voltak velük szemben.⁴ Ezen probléma

---

¹ DOMOKOS Gy., 1986. 49.

² DOMOKOS Gy., 1986. 49.

³ DOMOKOS Gy., 1986. 49.

⁴ DOMOKOS Gy., 1986. 49.

ellen sokszor kazamatás vagy sokszögletű rondellákat építettek, illetve ágyútoronyokat. A megfelelő megoldás azonban az itáliai bástyás rendszer volt.

A bástyás rendszer az általam vizsgált várak esetében egyetlen kivétellel egyik váron sem jelenik meg, hiába volt legtöbbük használatban még a XVII. században is, jóval több mint száz évvel a bástyás rendszer kialakulása után. Erre a furcsának mondható helyzetre több okot is találhatunk. Magyarországon Mohács után igen kaotikussá vált a politikai helyzet, s mindössze 15 évvel később az ország három részre szakadt. Folyamatos csatározások dúltak a várak körül, melyek hatására a várakat legtöbbször feljavítania sem volt ideje vagy pénze a védőknek a következő ostromig, nemhogy jelentős fejlesztéseket is kiépítsenek. Továbbá ezek az apróbb várak helyzetükből adódóan legtöbbször alkalmatlanok voltak a hatalmas térigényű bástyás rendszerek kiépítésére.

Emiatt alakult ki ezen kisebb várak esetében a szükségmegoldások széles skálája. Ez magába foglalja a palánkerődítéseket, földsáncokat, árokszélesítéseket és egyéb megoldásokat⁵, melyek, habár kevésbé voltak hatékonyak, mint egy modern bástyás rendszer, az adott várak esetében az egyetlen megoldásnak nevezhetjük őket.

4. Ágyúlőrés a Bujáki vár déli falszorosában (Hajas Ábel, 2023.10.07.)

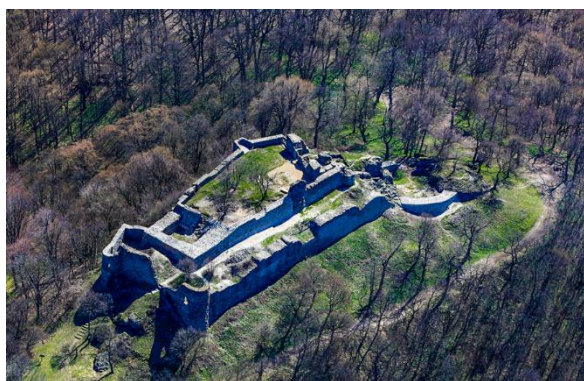
⁵ DOMOKOS Gy., 1986. 51.

DRÉGELY VÁRA

A VÁR BEMUTATÁSA:

Drégely a Börzsöny keleti szélén, a Hont felé vezető történeti úttól mintegy 3 km-re található egy meredek sziklás hegyen 444 m magasságban. A vár É-D-i tájolású, hossza megközelítőleg 100 m, legnagyobb szélessége 55 m. A vár három fő részre osztható, a legmagasabban fekvő felsővárra, mely egyben a legrégebbi építménye az erősségnek, a vármagot északról, nyugatról és délről körülvevő középsővárra, illetve a déli oldalon található alsóvárra.

5-6. Drégely vára északról és délről (varlexikon.hu)

A vármag északi részén egy 15x20 m-es vastag falú torony maradványai találhatóak, melynek alsó szintjén dongaboltozatai voltak. A feltehetően lakó funkciót teljesítő északi toronnyal átellenben a felsővár déli tornyának falai láthatóak, ez a torony valószínűleg kaputoronyként funkcionált.⁶ A két torony közti várudvaron további épületek és egy ciszterna maradványai találhatóak meg. A felsővár alatti teraszon északon és délen egy-egy kisebb várudvar létesült, melyeket egy nyugati keskenyebb falsoros köt össze. Az északi udvar falában két félköríves toronyépítmény jelentősebb maradványai találhatóak. Ez a rész a vár legmagasabban álló része. A déli oldali udvaron keresztül lehetett közlekedni az alsó és felső vár között. Ezt az alsó és középső vár közt jelenleg látható sziklába vájt folyosó és a középső és felső vár közti lépcső tette lehetővé. Az alsó vár egy nagyobb udvarból, egy sziklára épített 12x12 m területű patkó formájú védműből és a védmű 3-4 m vastag falait a középső várhoz kötő falakból áll.

⁶ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 29.

A VÁR TÖRTÉNETE:

Drégelyről először 1274-ből van írásos említésünk, azonban ekkor csak uradalmáról értesülünk, magáról a várról nem. Ekkor a birtok tulajdonosától a Hont-Pázmány nezettségbe tartozó idősebb Derstől saját fiai veszik el erőszakkal az uradalmat, s idősebb Derst rabságba vetik feleségével együtt. Magáról Drégely váráról először 1285-ben értesülünk, mikor ugyanazon Ders és Demeter osztozkodnak a drégelyi és csábrági várakon és uradalmakon. ⁷ A századforduló környékén Csák Máté kezére került a vár, azonban Károly Róbert király visszafoglalja s 1328-tól Drégely királyi vár.⁸ Drégely várnagyai ebben az időben egyszerre Hont megyei ispánok is, 1328 és 1366 között három várnagyát is említik, akik egyben megyei ispánok is.⁹

1390-ben Zsigmond király Tari Lászlónak adományozza Somogy megyei uradalmuk egy részéért cserébe, azonban 1424-ben Tari Lőrincsel visszacserélte.¹⁰ 1438-ban Albert király az esztergomi érseknek adományozza, s innentől a vár elestéig az érsekség bírja. ¹¹

Mohács után a vár jelentős átépítéseken esett át Várday Pál érseksége idején. Buda 1541-es és Nógrád 1544-es eleste után a vár felértékelődött. Feladata az északi bányavárosok védelme lett volna, s 1546-ban az országgyűlés elrendelte további megerősítését, ez azonban valószínűleg sosem történt meg. ¹² 1549-ben villámcsapás miatt felrobban a vár löporraktára, jelentős károkat okozva a várbán. Szondi György várnagy hiába kért többször is pénzt és emberi támogatást a várból. 1552-ben több levelet is írt több közeli méltóságnak is a vár rossz állapotáról és az őrség kis létszámáról. Június 9-én írta Szondi levelét a selmecebányai bírónak, melyben megírta, hogy most már biztosan Drégely lesz az oszmán támadás célpontja. A bíró támogatásáról biztosította levelében Szondit, s csakugyan egyedül ő küldött embereket a vár védelmére.¹³

1552. július 6-án jelent meg az oszmán had Drégely alatt s elkezdődött a vár rövid ostroma. Július 7-én megérkezett Ali basa és aznap megkezdte a vár ágyúzását. A közeli Ság kapitánya

---

⁷ KUBINYI F., 1888. 9. – maga az oklevél 1391. évi átírásban maradt ránk, Engel Pál hitelesnek fogadja el: Engel P., 1996. I. 305. 33. jz.

⁸ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 31.

⁹ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 31.

¹⁰ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 31.

¹¹ ENGEL P., 1996. I. 306.

¹² NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 31.

¹³ PRAZNOVSZKY M. 1997. 46.

aznap írt levele szerint a török a vár előtti palánkot felgyújtotta és három ágyúból löveti a falakat. Július 8-án heves ágyúzás után, mely során leomlott a kaputorony, indul meg a várfalak elleni első roham, melyet azonban a védők visszavertek. Másnap július 9-én a védők felgyújtják a várat s rohannak ki a várból az utolsó harcra.¹⁴

A romos várat az oszmánok az ostrom után is használták, bár azt nem tudni milyen módon állították helyre azt. Drégelyből ismert a török zsoldjegyzék is, mely szerint a vár folyamatos használatban volt a tizenötéves háborúig. 1557-58-ban 204, míg 1591-ben 60 fő alkotta a vár védelmét.¹⁵ Továbbá a megszálló csapatok Drégely körül valószínűleg jelentős palánkrendszert építettek ki. Emellett ebben az időszakban az oszmánok a vár alatt az Ipoly partja mentén megépítették Palánk erősséget.

7. Palánk erősség, háttérben Drégely romos vára (Georg Houfnagel metszete 1617.)

A tizenötéves háború elején a keresztény seregek nagyrészt visszafoglalták a nógrádi és honti végvárakat így Drégelyt is. 1593-ban védői harc nélkül feladták a várat és Palánkot is Pálffy Miklós csapatainak. A várba helyőrséget helyeztek, 1596-ból várnagyát is ismerjük, aki Vidfi Vid volt.¹⁶ A várat az oszmánok többször sikertelenül ostromolták, azonban Érsekújvár eleste után, 1663-ban a környék ismét török kézre került. Az oszmánok valószínűleg ezután is

¹⁴ PRAZNOVSZKY M. 1997. 51-52.

¹⁵ HEGYI K., 2007. II. 767-774.

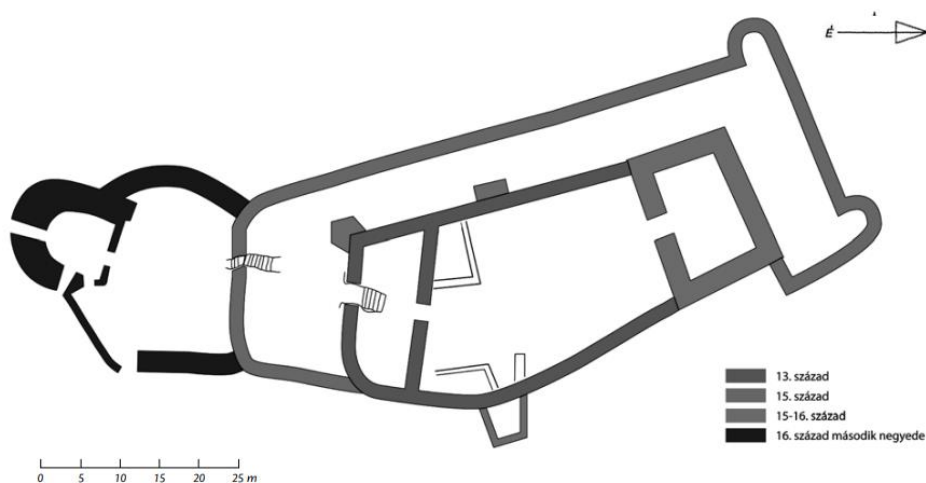
¹⁶ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 31.

használták a várat, mint megfigyelőállás, melyet egy kisebb csapat lakhatott. Erre utalnak a várban talált XVII. századi késői holland pipák és kerámiák.¹⁷

A vár legkésőbb azonban 1683-ban a keresztény csapatok újabb előtörésével felhagyásra kerül.

ÉPÍTÉSTÖRTÉNET

Drégely várának legrégebbi része a legmagasabban fekvő felsővár, melyet a Hont-Pázmány nemzetség építtetett a XIII. század végén. A felső vár már ekkor is három részből állhatott, s már ekkor is kapcsolódhatott az erősséghez a sziklába vájt feljáró. Azt azonban nem tudni, hogy ekkor is létezett-e már itt kaputorony.¹⁸ Ennek a feljárónak nem ismert a lezárása a külső oldalról azonban felső harmadában egy csapórostély nyomai figyelhetőek meg.¹⁹ A felső várat ebben a korai időben délről és nyugatról védte egy palástfal, nyugati oldalán jelenleg egy XVI. század fordulójáról származó fal található, mely egyszerre épült a jelenlegi északi toronnyal.²⁰ Az északi toronynak valószínűleg ebben a korban is volt egy előzménye, azonban erről pontosabban nem tudni. A belső vár nyugati oldalán már a kezdetektől állhatott egy épület, mely eredetileg favázas lehetett.²¹

8. Drégely periodizált alaprajza (Mordovin Maxim 2014.)

¹⁷ Majcher T. 2005. 202.

¹⁸ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 31.

¹⁹ MAJCHER T. 2005. 201.

²⁰ MAJCHER T. 2005. 201.

²¹ MAJCHER T. 2005. 201.

A XIV. századra vonatkozóan nincs bizonyíték jelentős építkezésre, valószínűleg a XV. századi érseki birtokláshoz köthető a jelenleg látható északi lakótorony építése, illetve a középső vár kiépítése.²² A jelenleg látható lakótorony a XV. század végén épült és boltozott pincével rendelkezett, a nyugati oldalán talált lépcsőelemek egy falmagban elhelyezett csigalépcsőre utalnak. A torony felsőbb szintjeinek megközelítése jelenleg nem tisztázott.²³ Ebben az időben átépítik továbbá a belső vár nyugati épületét, udvari falát is kőből építik meg, s legkésőbb ekkor egy kétszintes épületet alakítanak itt ki. A középső vár északon két félköríves nyitott toronnyal rendelkezett, nyugaton szűkebb falszoros kötötte össze a déli, addigi sziklába faragott feljáró előtti udvarral. Nem tudni, hogy a vár ezen részének volt-e korábbi előzménye, de feltételezhetünk itt korai fa erődítéseket. Legkésőbb ekkor vájják a sziklába az alsóvárból felvezető sziklafolyosót is.²⁴

Drégely további építkezései mind a XVI. századhoz köthetőek, annak is főképp az első feléhez. Az említett keleti fal és lakótorony ebben az időszakban fejeződik be. A keleti fal töréspontján egy kiugró falazat található, melynek funkciója oldalazó védmű vagy árnyékszék. Ezen felül a század elején a felsővár déli falát beköpenyezik, sarkát ötszögű támpillérrel támasztják meg. Ezáltal létrejött délen egy trapéz alakú bejárati torony a második sziklafeljáró felett.²⁵ Szintén ebben az időszakban a felsővár udvarának északi felében egy ciszternát alakítanak ki.

9-10. Drégely északnyugati tornya és az alsó vár helyreállított látképe a sziklafolyosó tetejéről

(varlexikon.hu)

²² NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 31.

²³ MAJCHER T. 2005. 201.

²⁴ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 31.

²⁵ MAJCHER T. 2005. 201.

A mai alsóvár helyén a sziklagerinbe egy udvart faragtak, melyet délről egy magasabb szikla is védett. A sziklán található a vár legdélebbi erősítése a vastag falú patkó alakú ágyútorony.²⁶ A tornyot két vékonyabb fal kötötte össze a középső vár falaival. Az alsóvár gyalogos bejára a védműből nyílt, nagyobb kétszárnyú kapuval rendelkező bejárata az északi sziklaárok felől nyílt. Azt nem tudni ez a torony teljesen elkészült-e az 1552-es ostrom idejére, leégett gerendafödémének faelemei az 1560-as évek építkezéseiből származnak.²⁷ Az alsóvár udvarán szintén megtalálható egy ciszterna vagy kút. Építési ideje azonban bizonytalan.

A XVI. SZÁZADI ÉPÍTKEZÉSEK A KOR VISZONYAIBAN

Drégely várát a XVI. században jelentősen átépítették, azonban a vár korábbi kontúrjain nagyrészt nem léptek túl ezek az építések.²⁸ A lakótorony és a keleti fal építése az évszázad elejéhez köthetőek, mikor a vár belsejében fekvő apróbb várakat nem fenyegették a modern tüzérséggel rendelkező oszmán hadak. Így látható, hogy ezek a bővítések alapvetően követték a lovagvárak építészét. Nagy zömök lakótorony épült, keleten pedig egy viszonylag vékony fal, melynek tetején feltételezhető egy gyilkjáró. A felsővár déli részén megvastagították a falakat és egy kaputornyot emeltek, mely a vár könnyen támadható eleme volt, s az ostrom során le is omlott, több védő katona halálát okozva.²⁹

11-12. A kaputorony és az őregtorony maradványai (varlexikon.hu)

Az ehhez az évszázadhoz köthető további építkezések azonban már egyértelműen mutatják, hogy a vár védői figyelembe vették az ágyúk jelentette veszélyeket is. Mohács után

²⁶ MAJCHER T. 2005. 199.

²⁷ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - Sárközy S., 2017. 31.

²⁸ MAJCHER T. 2005. 202.

²⁹ PRAZNOVSZKY M. 1997. 52.

épültek meg az alsóvár jelenleg látható elemei.³⁰ A rendkívül vastag falú ágyútorony jóval alacsonyabb volt, mint a korábban épült kaputorony, leomlásáról nem is értesülünk. A toronyban kiváló helyet kaptak a védők ágyúi és Szondi csapatai bizonyosan rendelkeztek is egy vagy két ágyúval a vár rossz felszereltsége ellenére. Továbbá tartózkodott a várban egy tüzér is, tehát kezelésük is biztosított volt.³¹

A keleti falhoz kapcsolódó oldalazó védmű/árnyékszék nem tudjuk pontosan mikor épült a XVI. századon belül és funkciójáról sem lehetünk biztosak. Azonban, mint oldalazó védmű remekül védhette volna tüzével az alsóvár keleti oldalát, mely oldalon a kétszárnyú kapu volt. Ez a rész továbbá lefedte az ágyútorony keleti holtterét is. Nem tudjuk az ostrom során használták-e ilyen módon az építményt Szondi csapatai, hiszen abban sem vagyunk biztosak hány ágyúval rendelkeztek. Elképzelhető továbbá, hogy a védmű eredeti funkciója valóban árnyékszék volt és csupán később használták ágyú elhelyezésére.

A nyugati oldalt az ágyútoronynak szintén volt egy holttere, s ennek biztosításáról gondoskodhatott a középső vár északi falának nyugati tornya, bár szintén nem tudjuk az képes volt-e ágyúk fogadására.

Összességében tehát látható, hogy a védők igyekeztek a Mohács utáni időkben kiépíteni saját ágyúállásaikat. Azonban erőfeszítéseik több okból is kudarcra voltak ítélve. A vár rendkívül szűkös felszereléssel rendelkezett és Szondi folyamatos segélykérő levelei ellenére sem kapott jelentős segítséget. Bizonyára nem rendelkeztek elég lőszerrel és ágyúval sem a vár megfelelő védelméhez. Az 1549-es villámcsapás során felrobban lőporraktár, habár ennek helyét nem tudjuk, jelentős károkat okozott a várban és annak falaiban, melyeket az ostromig sem sikerült kijavítani. További problémát jelentett még a vár XV-XVI. században elkészült bővítése a kaputorony, mely jelentős magasságával inkább volt gyengepont mintsem valódi erődítés. Ezen felül a déli ágyútoronyon kívül a vár sehol sem rendelkezett igazán vastag falakkal, melyek az ágyútűznek ellenállhattak volna. Könnyen beláthatjuk így, hogy az oszmán tüzérséggel és hatalmas sereggel szemben az alig 150 fős, rosszul felszerelt védőknek, egy nagyrész elavult, rosszul karbantartott és évek óta sérült várban esélyük sem volt.

1552. után az oszmánok birtokba vették Drégelyt és őrséget helyeztek el benne, azonban nem tudni milyen mértékben javították ki a várat. Az ágyútorony 1560-as évekből származó faszerkezetéből sejthetjük, hogy legalább javításokat eszközöltek a romos váron. Ezen felül

---

³⁰ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 31.

³¹ PRAZNOVSZKY M. 1997. 44.

többszörös palánkrendszerrel vették körül a várat, melyre a kőfalak előtti teraszok utalnak.³² Valószínűleg az oszmánok sosem tervezték, hogy a vár egy komolyabb ostromot kiálljon, 1593-ban harc nélkül fel is adták. Azonban a vár őrhelyként való használata és Palánk erősítés felépítése megfelelően biztosította a környék védelmét az esetlegesen betörő csapatokkal szemben és csupán egy valóban nagy és tüzéséggel jól felszerelt sereg tudta ismét visszavenni a várat az oszmánoktól.

---

³² NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA SZ. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 31.

NÓGRÁDI VÁR

A VÁR BEMUTATÁSA

Különleges helyet foglal el az ismertetett várak között a Nógrádi vár. Az erősség a legrégebbi mindegyik közül, hiszen Árpád-kori ispánszékhely volt már Szent István korában is. Ezen felül Nógrád vára az egyetlen bemutatott vár, amely valódi itáliai bástyás erődé lett alakítva, még akkor is, ha azt végül nem tudták teljes egészében befejezni. Azonban hiába volt Nógrád már a legkorábbi időktől fontos és hosszúéletű erősség, hasonlóan a többi ismertetett várhoz építésével kapcsolatban továbbra is rengeteg kérdés vár megválaszolásra.

Nógrád vára a Börzsöny keleti lábánál, az alatta elterülő település fölött 60 méterrel található. A várhegy egy 286 m magas vulkanikus eredetű kúp, melynek tetején egy igen nagyméretű plató terül el, és az északkeleti feljáró kivételével igen meredek falak övezik.

A vár szabálytalan alakú, a plató méreteihez igazodik. A fennsík legmagasabb északi részén található az egykori vármag, mely ovális alakú volt és nagyjából 30x50 m méretű. A belső vár leglátványosabb része, a négyzetes északnyugati tornyának délnyugati kváderekkel armírozott sarka ma is három emelet magasán emelkedik. A torony alaprajzi mérete 9x14 m és megmaradt sarkán két, feltehetően csúcsíves ablakának kávája is látható, illetve egy téglából falazott füstelvezető is.³³ A belső vár további részei rendkívül romosak és szinte sehol sem állnak magasán, egyetlen másik magasabb falcsonkja a toronytól északkeletre található és sarka

13-14. A belső vár tornyának délnyugati sarka és a körítőfal megmaradt romjai

(Hajas Ábel, 2023.08.23.)

³³ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 52.

szintén armírozott. Nógrád vármagját egykor sziklába vágott árok vette körül, mára azonban ez olyan mértékig feltöltődött, hogy alig lehet észrevenni.

A vármag kapuja az öregtoronytól közvetlenül délre sejthető, itt ugyanis a várárokban egy híd középpillére található. A híd az árok túloldalán található barbakánból vezetett a belső várba. A barbakán falai erősen lepusztultak, elnyújtott formája azonban ma is kivehető. Falában csupán egy lőrést láthatunk ma, azonban látható, hogy a tőle északnyugatra található falvonulat később épült hozzá falához.³⁴

Nógrád külső vára a fensík peremén húzódik és az utóbbi évtizedekben több helyreállításon esett át. 1990-ben a falak koronáját falazták fel újra, míg 2001-ben a vár északkeleti tornya kapott lefedést. A vár ezen tornya jó állapotban, két szint magasan maradt meg, falában lőrések láthatóak, „nyugati oldalán téglából falazott reneszánsz tagozatú vakablak vagy fülke látható.”³⁵

A külső vár több periódusban épült kapuépítménye a hozzá kapcsolódó várfalakkal együtt szintén jó állapotban és magasan maradt ránk. A kettős kapu belső oldalán a külső vár korai periódusában épült kaputorony maradványai találhatóak míg a külső oldali kapu „...félköríves záródású kocsibejárójának kerete négyzetes tükörrel és késő reneszánsz rusztikázott díszítéssel rendelkezik. Belső síkjában csapórács hornyai figyelhetők meg, ugyanakkor nem találhatóak itt felvonóhidra utaló láncnyílások.”³⁶ A nagyméretű kaputól keletre egy gyalogkapu maradványai láthatóak, melyre az északi várfal rátaakar, itt a külső oldalon az északi várfal kiomlott köpenyezése mögött egy kisebb tér mélyül a falba.

15-16. A külső vár kapuja és a köpenyezés mögötti tér

(Hajas Ábel, 2023.08.23.)

³⁴ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA SZ. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 52.

³⁵ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA SZ. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 53.

³⁶ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA SZ. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 53.

Nógrád várának külső falain több bástya is található, ezek közül kiemelkedik a hegyesszögű nyugati olaszbástya, ami a kapuépítményhez magas fallal kapcsolódik. Az olaszbástya eredeti fedés vagy lezárása nem ismert, belsejében azonban támpillérek találhatóak. Külső síkján az egyik kváderen egy töredékes felirat látható, mely valószínűleg egy építkezésről emlékezik meg.³⁷ A bástya falában másodlagos faragványok is találhatóak.

A külső vár további három bástyája rendkívül romos állapotban maradt ránk. A déli oldalt található sokszögű bástya falindításai és belső pillérei még megfigyelhetőek, a két keleti bástyának azonban nincsenek felszíni maradványai.³⁸ A külső vár udvarának déli és keleti oldalán semmilyen építmény maradványa nem ismert.

A VÁR TÖRTÉNETE

Nógrád várának helyén már bizonyosan az Árpád-korban is állt valamiféle erődítés, ugyanis ekkor ispáni székhely volt és a vármegyét is róla nevezték el. Ispánját először 1108-ban említik, míg magát a várat 1138-ban.³⁹ A várat a tatárjárást túlélte várak közt nem említik, így feltételezhető, hogy ekkor az erősség elpusztult.⁴⁰ 1272-ben a vár immár nem királyi kézen van, hanem Fülöp váci püspöké, aki ekkor nógrádi ispán is volt. Fülöp utóda már, mint egyházi birtokot kezelte a várat. Ugyanekkor egy kiváltságlevélben olvashatjuk, hogy a várba felköltözött emberek kiváltságjogokért cserébe a vár védelméről gondoskodnak.⁴¹ Nógrád innentől folyamatosan a váci püspökök birtokában marad.

Az 1450-es években betörő husziták ellen állítólag Szilassy Vince püspök erődítéseket épített a várban, melynek veszélyeztetett helyzete csupán Diósjenő visszafoglalása után szűnt meg. Ez az információ azonban jelenleg erősen kétséges.⁴²

A várral kapcsolatos következő megbízható adat szerint Bátor Miklós váci püspöksége idején (1475-1506) Nógrádban jelentős építkezésre került sor. Ekkor árkot és kutat is ástak, illetve Jacobus Tragurinus olasz szobrász tervei alapján több nagyméretű épület és egy díszes

---

³⁷ A kövön látható évszám olvasata ma is kérdéses, egyes források szerint 1622: MOCSÁRY A., 1826. III. 7, NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 53., Soós Elemér véleménye szerint a feliraton 1572-es évszám szerepel, míg Hausel Sándor szerint 1672: HAUSEL S., 2000. 30-31.

³⁸ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 53.

³⁹ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 54.

⁴⁰ HAUSEL S., 2000. 23.

⁴¹ GYÖRFFY Gy., 1987–1998. IV. 278., 280.

⁴² HAUSEL S., 2000. 24. és NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 54.

torony is épült a várban.⁴³ Ez az építkezés valószínűleg a ma látható vármag kiépítését jelentette.

1527-től Nógrádot hol Ferdinánd, hol Szapolyai hívei birtokolták.⁴⁴ 1544-ben a vár védői nem várták be az oszmán csapatokat, hanem elmenekültek az ellenséges csapatok elől.⁴⁵

Az oszmánok birtokba vették a várat és már rögtön ebből az évből ismert a vár zsoldjegyzéke. Ebben az évben 174 katona őrizte a várat, ez a szám azonban hamarosan 200 fölé emelkedett. 1549-ben már 370 katona tartózkodott a várban. Ez a szám csak 1552 után kezdett csökkenni mikor a frontvonal északabbra húzódott. 1554-ben 292-en voltak a várban, a század végéig pedig nagyjából 200-an őrizték Nógrádot.⁴⁶

1594. március 10-én Pálffy Miklós és Mátyás főherceg csapatai foglalták vissza a várat egy rövidebb ostrom után. A várban 600 fős őrséget helyeztek el, és jelentést készítettek a vár állapotáról. Eszerint Nógrád várának három kapuja volt és felkészültségi állapota nem volt megfelelő egy esetleges ostrom visszaverésére.⁴⁷ Az ostrom korabeli leírásaiban értesülünk

17. Nógrád 1594-es ostroma (Wilhelm Peter Zimmermann rézkarca)

⁴³ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 54.

⁴⁴ HAUSEL S., 2000. 34.

⁴⁵ HAUSEL S., 2000. 34.

⁴⁶ HEGYI K., 2007. II. 753–765.

⁴⁷ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 54.

először a vár alatti település erősítéséről, melyet az oszmánok az ostrom előtt felgyújtottak és onnan a várba vonultak vissza. Istvánffy Miklós 1622-es krónikájában azt írja a várnak már ekkor is kettős palánkból álló külső védőrendszere volt.⁴⁸

A vár elfoglalása után a törökök többször is megpróbálták visszavenni a várat, azonban nem jártak sikerrel.⁴⁹ Ezután indulhatott meg az elavult vár modernizációja, mely minden bizonnyal 1602-12-ben zajlottak, illetve talán még ezután is.⁵⁰ 1622-ben állítólag ismét rendbe hozták a várat.⁵¹

18-19. Nógrád vára északról és keletről (Johann le Dentu tusrajzai 1639/40)

Nógrádot mind Bocskai, mind Bethlen Gábor csapatai elfoglalták, azonban az egyes békeszerződések után mindkét alkalommal visszakerült a királysághoz.⁵² Feltételezhető, hogy a várban a XVII. század közepén is folytak erősítési munkák, ugyanis az országgyűlés négy alkalommal rendelt közmunkát a várhoz (1635, 1647, 1655, 1659)⁵³

1626-ban Esterházy Pál várkapitány sikeresen védte meg a várat Murteza budai pasával szemben. Esterházy Nógrád egyetlen kapitánya, aki sikeresen verte vissza az Oszmán Birodalom egy jelentős támadását.⁵⁴ 1663-ban Érsekújvár eleste után a török csapatok Apafi Mihály fejedelem seregével közösen ostrom alá vette Nógrádot. A védők 27 napos ostrom után a fejedelem közbenjárására feladták a várat. Az ostrom során a törökök felrobbantották a „Róka-bástyát” és 18 (!) szekérnyi puskaporral aknázták alá a „Kerek-bástyát”, melyet így

⁴⁸ HAUSEL S., 2000. 37.

⁴⁹ HAUSEL S., 2000. 57.

⁵⁰ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 54.

⁵¹ HAUSEL S., 2000. 62.

⁵² NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 54.

⁵³ HAUSEL S., 2000. 58.

⁵⁴ HAUSEL S., 2000. 62.

bármelyik pillanatban felrobbanthattak volna.⁵⁵ Az ostromlók közt volt Evlija Cselebi oszmán utazó is, aki beszámol a vár ostromáról.⁵⁶

Nógrád várát az 1683 után induló hadjáratok során többször is próbálták visszavenni, azonban ez csak Érsekújvár 1685-ös eleste után sikerült. A vár lőportornya ekkor felrobbant, mely lehetett szándékos, avagy villámcsapás is okozhatta. Ezután az oszmán csapatok feladták az erősséget.⁵⁷

Ezt követően a várban őrséget helyeztek el. A Rákóczi-szabadságharc idején is volt szerepe a várnak, azonban a források ebben az időszakban ellentmondásosak. Állítólag 1705-ben és 1709-ben is folytattak itt építési munkálatokat, azonban még ebben az évben már a vár lerombolásáról határoztak a kuruc csapatok. Azután 1710 elején még ideiglenes élelmiszerraktár volt a vár, viszont nem sokkal később császári kézre került a vár. Helyreállításával ezután nem törődtek.⁵⁸

ÉPÍTÉSTÖRTÉNET

Habár Nógrád vár történetével alapvetően tisztában vagyunk, a források ugyanis ezen a téren viszonylag bőkezűek, a vár építéstörténete már sokkal kevésbé egyértelmű. A település neve szláv eredetű, jelentése „Új-vár” és arra enged következtetni, hogy már a magyarok előtt is állt ezen a környéken valamilyen erőd.⁵⁹ Györffy György szerint az itteni ispáni vár építése Szent István király idejére tehető.⁶⁰

Fontos azonban megjegyezni, hogy a Nógrádban jelenleg látható romok és leletek közül kivétel nélkül mind a XV. századiak vagy azutániak. Az Árpád-kori ispáni várról semmilyen lelet vagy építészeti részlet sem ismert, még az sem bizonyos, hogy valóban a ma vizsgált platón lett volna a vár, ugyanakkor másik helyszín nem is merült fel egyelőre.⁶¹

A ma ismert Nógrádi vár legkorábbi része a belső vár, mely a hiányos falmaradványok és a XVII. századi hitelesnek tekinthető metszetek alapján egy ovális forma vár volt, körülötte árokkal. Nagyméretű északnyugati öregtornyához kapcsolódott délről a vár kapuja, mely

---

⁵⁵ HAUSEL S., 2000. 71.

⁵⁶ HAUSEL S., 2000. 71-73.

⁵⁷ HAUSEL S., 2000. 94-95.

⁵⁸ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 55.

⁵⁹ HAUSEL S., 2000. 17-18.

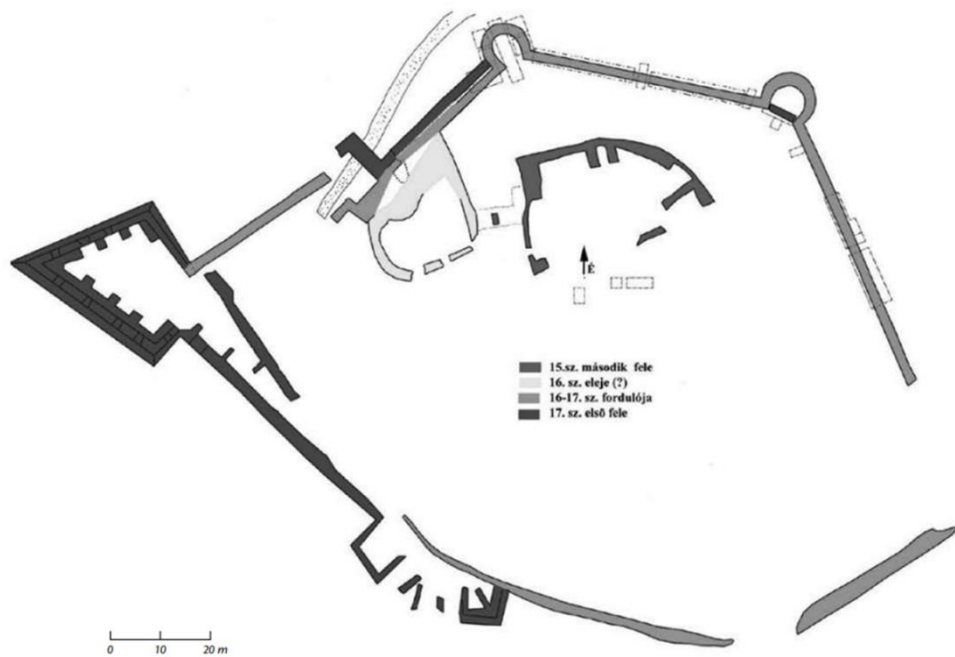
⁶⁰ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 55.

⁶¹ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 55.

felvonóhidas volt. A vár további épületei közt bizonyosan volt egy nagyobb palotaszárny, mely egy belső udvarra nyílt. Evlia Cselebi leírásai szerint a belső várban a nagyméretű tornyon, a kapitány palotáján, raktáron és hadi szertáron kívül nem volt más a belső várban.⁶²

A belső vár építtetője valószínűleg Bátori Miklós püspök (1475-1506) volt, akinek címerével ellátott reneszánsz tábla került elő a vár kapuja környékéről. A jelenleg ismert épületmaradványok nem utalnak arra, hogy azoknak bármi köze lett volna Szilassy Vince püspök feltételezett husziták miatti építkezéseéhez.⁶³

20. Nógrád várának periodizált alaprajza

(Nováki Gy. - Feld I. - Guba Sz. - Mordovin M. - Sárközy S., 2017. 180.)

Valószínűleg a XVI. század elején épült meg a belső vár kapuja előtt az annak védelmét segíteni kívánó barbakán. Mivel nincs konkrét kapcsolata a belső várral nehezen állapítható meg építési ideje, de annyi bizonyos, hogy a vár külső falánál korábbi.⁶⁴

Miután az oszmánok elfoglalták Nógrádot azt kettős palánkkal vették körül. Ennek nyomai egyelőre az északi fal mentén kerültek elő, tehát valószínű, hogy a későbbi várfalépítés a palánkfal nyomvonalát követte.⁶⁵

⁶² HAUSEL S., 2000. 28-29.

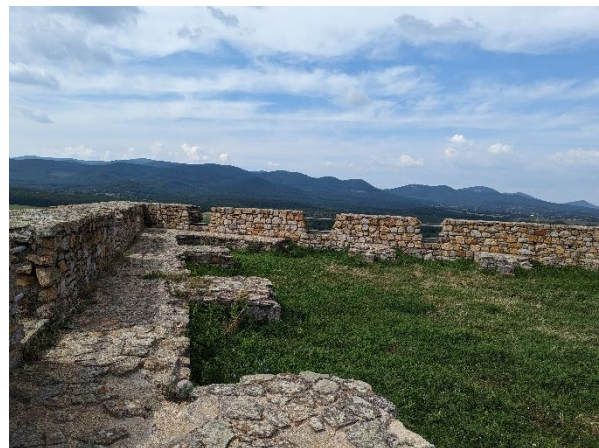
⁶³ NOVÁKI Gy. - FELDI I. - GUBA SZ. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 55.

⁶⁴ NOVÁKI Gy. - FELDI I. - GUBA SZ. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 55.

⁶⁵ TOMKA G., 2009. 238-239.

A külső vár kőfalai a XVI-XVII. században épülhettek ki. Legkorábbi állapotukban 185 cm vastagok voltak. A külső várfal északnyugaton hozzáépült a barbakánhoz és szintén nyugaton alakították ki a feltételezhető kaputornyot. Az új védvonal északon két többszintes, befelé nyitott ágyútoronnyal rendelkezett, melyek nem emelkedtek a várfal fölé. Ezen a részen a várfalon gerendakonzolos gyilokjáró volt. Az északkeleti torony felső szintjének falazata jól láthatóan eltérő, így ez egy későbbi építési, vagy javítási periódusra utal. Ugyanezen torony udvar felőli nyílását később elfalazták, belsejét feltöltötték, fala mellett pedig rámpát alakítottak ki, melyhez hasonló látható az északi fal mögött is.⁶⁶

Nem tudni mikor indult meg Nógrádban az olaszbástyás rendszer kiépítése, de elképzelhető, hogy még az előző külső erődítés elkészülte előtt hozzáláltak, hiszen a XVI-XVII. században a kerek bástyás védelmi rendszer már közel sem volt modernnek nevezhető. A nyugati olaszbástya elkészültét segítene keltezni a kváderkövére írt felirat, azonban csak akkor, ha annak 1622-es feliratát fogadjuk el helyesnek.⁶⁷

21-22. A vár északkeleti köríves- és nyugati olaszbástyája

(Hajas Ábel, 2023.08.23.)

Mindenesetre a külsővár ezen kiépítése valamikor a XVII. századra tehető és az említett nyugati bástyán túl bizonyosan magába foglalta a déli oldalt található töredékes, sokszög alaprajzú bástyát is. Szintén ebben a periódusban a vár kapuépítményét kibővítették, az északi várfal pedig egy erőteljes köpenyezést kapott.⁶⁸ Johann le Dentu korabeli alaprajzán ábrázolta ezeket az átalakításokat, illetve a többi kerek bástya tervezett átépítését is, hogy a várban

⁶⁶ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 56.

⁶⁷ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 56.

⁶⁸ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 56.

valóban egy olaszbástyás rendszer jöjjön létre. Ezek a kiépítések azonban valószínűleg nem fejeződtek be.

A XVI. SZÁZADI ÉPÍTKEZÉSEK A KOR VISZONYAIBAN

Nógrád vára rendkívül különös pozíciót foglal el az ismertett várak listáján. Mint említettem ez feltehetően a legrégebbi erődítmény a listán, ezt használják az egyik legtovább és ezt építik ki a legjobban. Ennek ellenére a XVI. században a bemutatott várak közül talán az egyik leginkább elavult.

1544-ben ugyanis Nógrád valószínűleg nem több, mint a Bátori Miklós által kiépített XV. századi lovagvár a bejáratnál a barbakánnal megtoldva. Egy ilyen erősség teljességgel képtelen volt felvenni a versenyt az oszmán hadakkal. Semmilyen hatékony platformmal nem rendelkezett, melyen ágyúkat, vagy akár szakállas puskákat lehetett volna elhelyezni, falai vékonyak és magasak voltak tehát rendkívül jól támadhatók. Ezt magyarázhatjuk a korban rendkívül gyakori pénz-, anyag- és munkaerőhiánnyal, azonban sokkal valószínűbb, hogy a fő ok Nógrád ilyen szintű kiépítetlenségére a vár korai elfoglalása volt.⁶⁹

Buda elfoglalása alig három évvel korábban történt és az oszmán csapatok igyekeztek a város védelmét egy körgyűrű kiépítésével garantálni. Ezért is fektettek akkora energiákat már igen korán Vác, Hatvan, Esztergom, Visegrád és természetesen Nógrád elfoglalásába. Mindegyik említett erősség Buda védelmét szolgálta.⁷⁰

Érthető tehát, hogy a rendkívül elavult, talán egykor püspöki rezidenciaként is kiépített várat a jól felszerelt oszmán sereggel szemben nem voltak hajlandók védeni a keresztény csapatok.

A Nógrádot elfoglaló törökök azonban szintén nem fordítottak nagy gondot Nógrád megerősítésére. Első itt tartózkodásuk ötven éve alatt valószínűleg csupán egy, vagy több palánkkal vették körül a várat. Az igazán modernnek mondható építkezésekbe az 1598-as sikertelen ostrom után vágtak csak bele a vár védői.⁷¹

Az ekkor kiépített korai kerekbástyás rendszer a kor viszonyaiban már csaknem száz éve elavultnak számított, így talán már befejezése előtt nekiláttak a korban megfelelő olaszbástyás

---

⁶⁹ Bár ez sem feltétlenül megfelelő kifogás, hiszen az ugyanebben az időben elfoglalt, és sokkal kisebb Szanda várában is felhúztak egy ágyútornyot. Lehetséges tehát, hogy Nógrád védelmét is igyekeztek javítani, csupán ezekre az építkezésekre eddig a régészeti kutatások során nem derült fény, vagy semmilyen felfedezhető nyomuk nem maradt.

⁷⁰ HAUSEL S., 2000. 34-35.

⁷¹ HAUSEL S., 2000. 57.

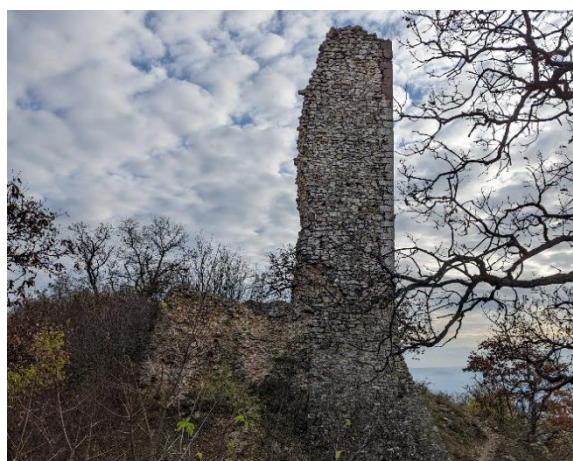
rendszer kiépítésének. Nyugaton és délen el is készültek a modern bástyák, azonban északon és keleten erre a folyamatos csatározások miatt nem volt lehetőség. Mire pedig említett harcok megszűntek a kuruc csapatok a várat lerombolták és Nógrád minden katonai jelentőségét elvesztette.

CSŐVÁRI VÁR

A VÁR BEMUTATÁSA

A Csővári vár Váctól mintegy 20 km-re, Pest megye keleti határán található, a 349 m magas várhegyen. A vár két fő részre osztható. A nagyjából 50x25 m-es D-alakú vármagból, mely lapos oldalával a rendkívül meredek déli hegyoldal felé fordul, és a 80x60 m-es külső várból mely nagyrészt követi a belső vármag formáját.

A belső vár Csővár legrégebbi része. Nyugaton a vár öregtoronyának maradványa áll magasan. A torony délnyugati sarka maradt meg nagyjából 10 m magasságig, azonban alaprajza jól kivehető. Belmérete 3,5x6,5 m, falai nagyjából 2 m vastagok. Rézsús alapozása kinyúlik a vármag eredeti tömegéből, bejárata a régi várfalba vágott nyíláson keresztül lett kialakítva, ennek kávája ma is látható. A belső vár déli és keleti részén egy-egy palotaszárny maradványa látható, közülük a keleti udvari fala 8 m magasan áll s benne két nyílás kiromlott maradványa is látható. Alsó szintjén beomlott pincéje látható, azonban a pince beosztása ma is kivehető, itt 3 feltehetően boltozott helyiség állt. Középső helyiségéből egy kisebb helyiség nyúlik be az udvar felé, mely feltehetően egy lépcsőtorony maradványa.⁷²A vármag déli oldalán egy későbbi szárny rendkívül leromlott falai láthatók. A déli szárny előtt látható a vár 4 m belső átmérőjű ciszternája. A belső vár északi oldalán négy helyiség nyomaira bukkanunk, melyek valószínűleg gazdasági funkciót szolgáltak. Közülük a legnyugatabb a vár konyhája volt.⁷³

23-24. Csővár keleti szárnyának udvari fala és az öregtorony (Hajas Ábel 2022.12.08.)

⁷² FELD I. – JAKUS L.– LÁSZLÓ Cs., 1979. 22.

⁷³ FELD I. – JAKUS L.– LÁSZLÓ Cs., 1979. 22-23.

A vármag északi oldalán, néhány méterrel a gazdasági helyiségek szintje alatt egy íves védmű maradványai állnak. Falában lőrések nyomai láthatók. Szintén az északi szárny területén, a középkori romok felett láthatóak a Prónay család által az 1800-as évek első felében felépített vadászház alacsony maradványai. A belső várat északról, keletről és nyugatról várárok veszi körül, délen erre a meredek sziklák miatt nem volt szükség.

A külső vár nyugati oldalán található a vár kaputornyának 6 m magas és 4 m hosszú falmaradványa, tőle északra egy földsánc húzódik a külső várfal előtt, mely a vár északnyugati sarkánál kiépített rondellába köthetett be egykor.⁷⁴ A külső vár északi maradványai ma már csak földsánc formájában megfigyelhetők, keleten egy magasabb íves szakasz áll a falból, melyhez egy íves keleti védmű szinte teljesen elpusztult falai kapcsolódnak. A külső vár a déli oldalt támfalszerűen maradt meg, a mai járószinhez képest jóval alacsonyabban.

25-26. A vár kaputornyának és rondellájának maradványai (Hajas Ábel, 2022.12.08.)

A VÁR TÖRTÉNETE

Csővár először 1461-ben tűnik fel okleveleink közt, miszerint 1459-ben a Szadán és környékén birtokos Sébold a Nógrádot ekkor megszálló huszitákkal szövetkezve rabolta a vidéket.⁷⁵ Sébold minden valószínűség szerint nem volt birtokosa a várnak, azonban egy későbbi oklevél nyomán, mely szerint Nézsai Lászlóval közösen fosztogatta az országot⁷⁶, feltételezhető, hogy a vár birtokosai tudtak itt tartózkodásáról.

Csővár ekkori urai a Csői-Nézsai család, akik környékbeli birtokosok voltak és két település is viseli családneveiket. A két család, Engel Pál felismerése nyomán, a Zsidó család

⁷⁴ A fal kiomlása miatt ez a csatlakozás ma már nem figyelhető meg.

⁷⁵ MNL OL DL 15531

⁷⁶ MNL DL 16542

leszármazottja. Engel a vár építtetőjeként közös ősüket Timót bánt, vagy fiát Andrást (1281-1298) jelöli meg.⁷⁷

A Csővárat 1450-es évek végén megszálló husziták 1460 júniusában valószínűleg elhagyták a várat mikor Mátyás hadai átvonultak a területen.⁷⁸

A husziták kivonulása után Csői Miklós van megnevezve a vár uraként, egy 1461. márciusi oklevélben. Csői Miklós 1465 körül megölte testvérét Lászlót, emiatt 1470 januárjában elveszti birtokait. A felsorolt birtokok közt azonban ekkor már nem szerepel Csővár.⁷⁹

A vár következő birtokosaként Nézsai János és László van megnevezve. Mint a Csői-Nézsai család tagjai feltételezhetjük, hogy a vár már az előtt a kezükbe jutott, hogy Csői Miklós elvesztette volna földjeit, talán egy családon belüli ajándékozás révén, de az is lehet, hogy a Nézsaiak megváltották részüket a várból. Nézsai László még valamikor az 1460-as években örökös nélkül halt meg, így a család utolsó tagja Nézsai János.⁸⁰ Ő 1471-ben, Vitéz János lázadásakor az esztergomi érsek és a betörő lengyelek rendelkezésére bocsátja a várat. A lázadás leverésekor Mátyásnak ostrommal kell bevennie a várat.⁸¹ Az ostrom pontos időpontja nem ismert, de valószínűleg egybeesik a lázadás időtartamával, tehát valamikor 1471 második fele és 1472 első fele közt történhetett.

1474-ben a király 5000 aranyforintért elzálogosítja Csővárat Parlagi Györgynek, akinek a tulajdonában marad a vár egészen haláláig (1486).⁸² Az ezt megelőző 1472-74 közti időszakban nem tudni pontosan kié volt a vár, de az ostromból kiindulva több mint valószínű, hogy Hunyadi Mátyás tulajdonában volt.

Parlagi halála után vejjei, Pakosi Lajos és Kállói János kérvényezték Mátyás királytól a zálog átírását, Mátyás azonban megváltotta a várat és fiának Corvin Jánosnak adományozta. Corvin János viszonylag rövid ideig birtokolta a várat s nincs arra utaló jel, hogy ezen idő alatt a várban jelentős változások történtek volna. 1490-ben megerősítették ugyan, mint a vár birtokosa azonban az 1490-es évek első felében Ráskai Balázs szerezte meg tőle.⁸³

---

⁷⁷ ENGEL P., 1996. 297.

⁷⁸ FELD I. – JAKUS L.– LÁSZLÓ Cs., 1979. 10.

⁷⁹ BARTFAI SZABÓ L., 1938. 257–258. (992. reg.)

⁸⁰ FELD I. – JAKUS L.– LÁSZLÓ Cs., 1979. 10-11.

⁸¹ MNL OL DL 88715, DL 88716.

⁸² ENGEL 1970. 306, 313.

⁸³ FELD I. – JAKUS L.– LÁSZLÓ Cs., 1979. 11.

Ráskai Balázs budai várnagy, kamarásmester, 1498-tól tárnokmester volt a vár egyik legjelentősebb birtokosa. Birtoklása során Csővárat mint vidéki rezidencia főúri rangjához méltó székhellyé formálta.⁸⁴

Ráskai Balázs 1517-ben halt meg, s életével együtt véget ért Csővár virágkora is. Halála után továbbra is családjáé maradt a vár, azonban annak konkrét birtoklásáról nem tudunk pontosabban. 1523-ban állítólag már Bebek Ferenc kezén volt, aki Ráskai Dorottya férje volt. Lehetséges, hogy Bebek erővel szerezte meg a várat a Ráskai családtól.⁸⁵ Ezt támasztja alá az, hogy Ráskai Balázs másik lánya, Erzsébet és férje Bodó Ferenc, s leszármazottjaik évtizedekig tiltakoztak a birtoklása ellen. Bebek 1544-ben adománylevelet is szerzett Habsburg Ferdinándtól a várra, ebbe beletartozott Csővár mellett Fülek és Salgó vára is.⁸⁶

Bebek Ferenc 1526 után jelentős építkezésekbe kezdett Csőváron, azonban minden építkezése ellenére a vár sorsa azonban meg volt pecsételve. 1546-ban az oszmán had elfoglalta vártól északra fekvő Szanda várát. Ezután Csővár szigetként állt a hódoltság határán. 1551-ben végül egy oszmán csapat elfoglalta a várat még az 1552-es nagy hadjárat előtt.⁸⁷

Az Oszmán Birodalom birtokba vette a várat, benne jelentős őrséget helyezett el. Ismert a vár zsoldlistája az 1553. december 7-e és 1554. november 25-e közti időszakból. A listán 165 katona neve szerepel, ezek közül 153 volt jelen.⁸⁸ A zsoldlistából kiderül, hogy a vár elfoglalása után még legalább néhány évig aktív használatban volt, azonban az ostrom során keletkezett károkat feltehetően nem értem meg kijavítani az elavult erősségen és birtokba vétele után nem sokkal az oszmánok felhagyták a várat. Csővárat a tizenöt éves háború során nem említik, ekkor már valószínűleg elhagyatott, romos állapotban volt.

ÉPÍTÉSTÖRTÉNET

Csővárat minden valószínűség szerint a XIII. század második felében a tatárjárást követő évtizedekben építették. A XIII. század második felében történő építést támasztja alá egyfelől a vár szerény régészeti leletei közül IV. Béla ezüstdénárja, illetve az ebből a korból származó edénytöredék. Tovább erősíti feltételezésünket a vár helyzete. Magas, jól védhető helyen épült,

---

⁸⁴ FELD I., sajtó alatt, 11.

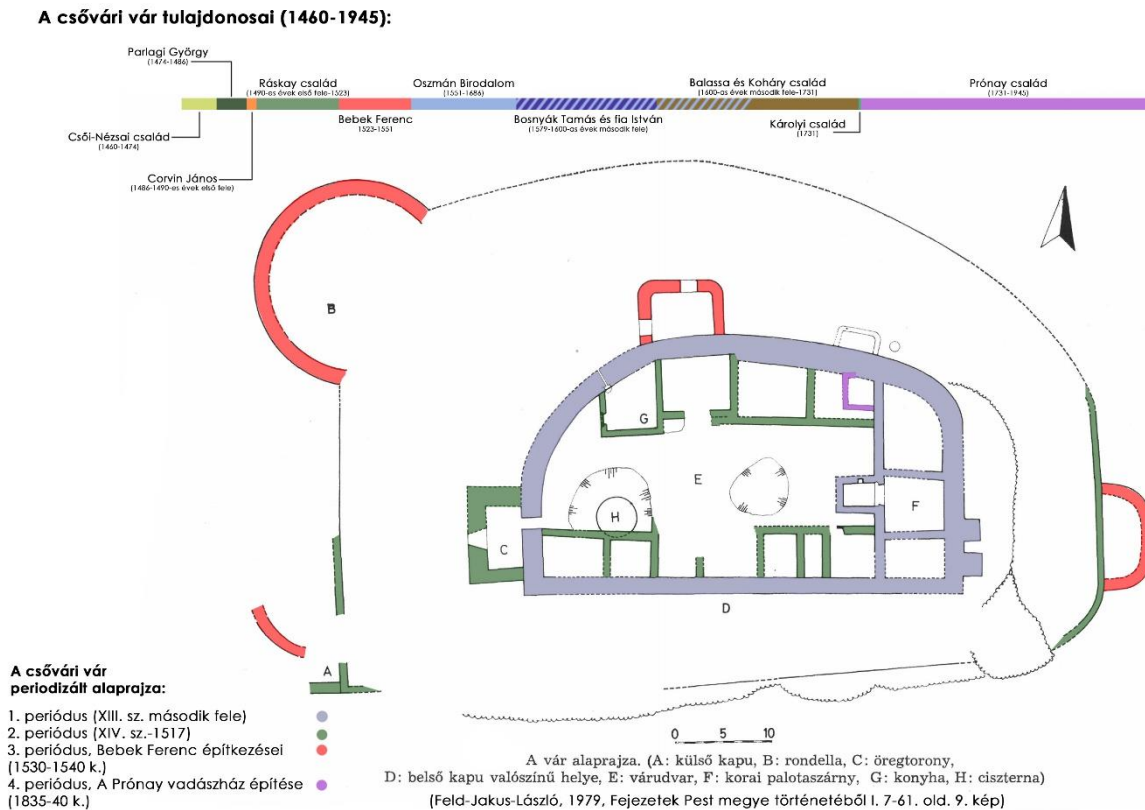
⁸⁵ FELD I. – JAKUS L. – LÁSZLÓ Cs., 1979. 11.

⁸⁶ Károlyi okl. III. 246; BELITZKY J., 1972, 134.

⁸⁷ FELD I. – JAKUS L. – LÁSZLÓ Cs., 1979. 11-12.

⁸⁸ HEGYI K., 2007. 640.

a főbb útvonalaktól viszonylag messze. Ezen jellemzőkkel főleg a tatárjárás után emelt kővárak rendelkeznek, mikor IV. Béla elindította a magyarországi várépítési hullámot.⁸⁹

27. Csővár periodizált alaprajza és tulajdonosainak idővonala

(Hajas Ábel, az alaptérkép: Feld I. – Jakus L.– László Cs., 1979. 9. kép)

A vár ezen legkorábbi formája a Vár-hegy felső platóján épült és nagyjából szabályos D alakot vett fel, lapos oldalát a déli meredek szikláknak mutatva. Ezen falak mind tört mészkőből épültek és a déli oldalt leszámítva 2 m vastagságúak. A déli oldal falainak vastagsága nagyjából másfél méter. Csővárat valószínűleg már ekkor is körülvette az a mély, változó vastagságú, sziklába vájt árok, amely ma látható. Az árok három oldalt veszi körül a várat, északon, keleten és nyugaton. Délen a rendkívül meredek sziklák miatt nem volt szükséges árkot ásni. A vár két északi sarkának lekerekítésére nem ismert egyértelmű ok, azonban azok nem a terepviszonyok miatt alakultak ki így. A vár bejárata valószínűleg a déli oldalt volt, ide futott be ugyanis a nyugatról érkező út. A kapu kialakításáról pontos részletek nem ismertek a déli falak rendkívül megrongálódott állapota miatt. Az épületszárnyak közül a keleti szárny együtt épült a falakkal.⁹⁰

⁸⁹ FELD I. – JAKUS L.– LÁSZLÓ Cs., 1979. 51.

⁹⁰ FELD I. – JAKUS L.– LÁSZLÓ Cs., 1979. 21.

Ezen szárnynak csupán pinceszinti kiosztása ismert, mely három, nagyjából hat méter széles helyiségből állt és egy az udvarra benyúló kisebb 2x3 méteres helyiségből. A ma is magasan álló, egy méter vastag nyugati, udvarra néző falából egyértelműen megállapítható, hogy ez a szárny emeletes volt, már ebben a legkorábbi állapotában is. A szinteket, az álló udvari falban látható gerendafészkek alapján sík gerendafödém választotta el. Az ugyanezen keleti szárnyhoz kívülről kapcsolódó két nagyméretű támpillér szintén egyidősnek tekinthető a falakkal.⁹¹

Mivel a várban sosem végeztek régészeti ásatásokat a további építkezések egymáshoz való viszonya és időrendi sorrendjük meglehetősen kérdéses. Annyi azonban bizonyos, hogy valamikor Ráskai Balázs birtoklása előtt, még a XV. század során megépült a vár öregtornya, melyet egy későbbi időszakban megtoldottak egy harmadik szinttel. Lehetséges, hogy az öregtornyot már a XV. század első felében felhúzták és azt Parlagi György toldotta meg egy újabb szinttel, ugyanis ő bizonyítottan végzett átépítéseket a várban.⁹² Feltételezhető továbbá, hogy ugyanebben az időszakban kezdték el kiépíteni a külső vár falait, azonban lehetséges, hogy ezt a vár több tulajdonosa is építtette. Szintén a XV. század folyamán épült meg a vár nagyméretű ciszternája.

Parlagi György birtoklása idején (1474-1486) a vár feltehetően gótikus stílusú átépítéseken esett át, ezt bizonyítja egy 1482-es évszámmal ellátott későgótikus faragott ajtókeretkő, illetve több gótikus ablak- és bordatöredék.

28-29. A déli szárny külső fala és a ciszterna (Hajas Ábel, 2022.12.08.)

Parlagi után Corvin Jánoshoz került a vár, az ő építő tevékenységére azonban nincs bizonyíték. A következő birtokos Ráskai Balázs azonban már reneszánsz stílusban építtette át

⁹¹ FELD I. – JAKUS L.– LÁSZLÓ Cs., 1979. 21.

⁹² FELD I., sajtó alatt, 15.

Csővárat. Hozzá köthető a ma látható déli szárny építése, illetve valószínűleg a vár egyéb részein is jelentős átépítésekbe kezdett.

A déli szárny építésekor a már meglévő ciszterna fölé került a falak egy része. Ezen ciszterna kútháza feltételezhető, hogy ekkor már a déli szárny falához támaszkodott. A déli szárnyban összesen hét helyiség nyomai találhatóak meg és ezek az öregtoronytól egészen a keleti szárnyig futnak. Szélességük változó, a középső rész falainak nyomai ma már nem kivehetőek így ezen helyiségek pontos szélessége nem meghatározható. Valószínűsíthető, hogy ezen középső helyiségek egyike bejáratként funkcionált a vár déli kapujától.⁹³

Az építkezésekkor valószínű, hogy Ráskai Balázs áttörette a déli falát a belső várnak, hogy azt igazi reneszánsz homlokzattá formálhassa.⁹⁴ Ezen ablakokból több faragvány is előkerült, mind a déli szakadékból, mind pedig a ciszternából. Szintén találtak egy vörösmárvány pasztofóriumot, mely a vár kápolnáját díszíthette. Rajta alul Ráskai címere látható. A vár másik fontosabb reneszánsz faragványa egy szürkemárványból faragott tojás- és levélsoros párkányrészlet rajta égésnyomokkal.⁹⁵

A vár következő építési periódusa Bebek Ferenchez köthető. Építkezései, melyek valószínűleg az 1530-40-es évekre tehetőek, a két leginkább támadható északi és nyugati oldalt érintették. A külső várfal ÉNY-i sarkán egy 18 méter átmérőjű félkörös rondellát alakított ki, melynek fala nagyjából másfél méter vastag volt. A már meglévő kaputorony és a rondella közti külső várfal elé földsáncot alakítottak ki, ennek külső oldalát egy vékony kőfal támasztotta. A földsánc előtt nagy valószínűséggel árok húzódott a jobb védhetőség érdekében. Ehhez hasonló árok figyelhető meg a rondella előtt is északon. Az árok túloldalán kis sánc figyelhető meg ma. Ez valószínűleg a nyugati földsáncához futott be. „A ma látható kőépítmények és sáncmaradványok egy erős, többszörös védőfalra engednek következtetni a vár nyugati oldalán.”⁹⁶

Emellett felépült a belső vár északi oldalának nyugati felén egy 9x6 méteres védmű, melyben lőrések láthatóak. Ez is vastagon feltöltődött, eredeti szintje ma nem állapítható meg. A vár keleti oldalán a külső várfalhoz hasonló védmű épült, ennek maradványai azonban ma már alig láthatóak.

---

⁹³ FELD I. – JAKUS L. – LÁSZLÓ Cs., 1979. 21.

⁹⁴ FELD I. – JAKUS L. – LÁSZLÓ Cs., 1979. 54.

⁹⁵ FELD I. – JAKUS L. – LÁSZLÓ Cs., 1979. 31.

⁹⁶ FELD I. – JAKUS L. – LÁSZLÓ Cs., 1979. 29.

Csővárban az utolsó építkezés már jóval a középkor után következett. 1835-40 körül a Prónay-család vadászlakot alakított ki a belső vár ÉK-i sarkában.⁹⁷ Ráfalaztak a középkori falakra és egy apró neogótikus nyílásokkal és sátoztetővel rendelkező épületet építettek fel ide. A vadászház azonban rövid életű. 1875-re már biztosan romba dőlt. Arányi Lajos ekkori írása szerint villámcsapás miatt leégett.⁹⁸

A XVI. SZÁZADI ÉPÍTKEZÉSEK A KOR VISZONYAIBAN

A Csővári várat a XVI. század első felében Bebek Ferenc igyekezett a lehető legjobban modernizálni. A vár mindhárom támadható oldalán végzett építkezéseket, a legjelentősebbeket a nyugati, könnyen támadható oldalon. A külső vár északnyugati sarkában épült fel a vár nagyméretű rondellája, mely pozíciójából a nyugati és az északi oldal védelmét is biztosítani tudta. A belső vár északi oldalán kiépült védmű az északi oldal további részeit volt hivatott védelmezni, oldalazó tüzet azonban nem tudott biztosítani a rondellának, sokkal inkább volt megfelelő a nyugati földsánc és az északi külső vár védelmére. A nyugati földsánc jó védelmet biztosított a külső várfalnak, ez ma is látható, ugyanis ez a várfal maradt meg a legjobb állapotban a külső védelmi övből. A keleti védműről sajnos semmit sem tudunk, méretben is kisebb volt ekkor épült társainál, azonban a keleti oldal jóval meredekebb a nyugati, vagy északi irányoknál, így logikusan innen kevésbé számítottak támadásra.

Csővár azonban ezen modernizációk ellenére is védhetetlen maradt. Legnagyobb gyengesége a párszáz méterre északra található Vas-hegy volt, mely kissé magasabb a várhegynél és kiváló lehetőséget biztosított Csővár ágyúzására. A vár másik komoly gyengesége a középkorból visszamaradott épületek voltak. A kaputorony feltehetően a középkori városok belülről nyitott tornyaira hasonlított.⁹⁹ Ez a védmű szinte semmilyen akadályt nem jelentett a modern tüzérségnek a korban. A magas öregtorony szintén komoly célpont volt, melynek magas tömegét északról igen jól tűz alá lehetett venni.¹⁰⁰

Emellett a kiépített modern védművek sem voltak tökéletesek, egymásnak semmilyen fedezetet vagy oldalazó tüzet nem tudtak biztosítani, így amint bekerült a tűzvonal alá az

---

⁹⁷ FELD I. – JAKUS L.– LÁSZLÓ Cs., 1979. 13.

⁹⁸ MÉM-MDK tervtára, ltsz. 13.620.

⁹⁹ FELD I. – JAKUS L.– LÁSZLÓ Cs., 1979. 27.

¹⁰⁰ Az öregtorony leginkább romos oldala az északi, feltehető, hogy a vár 1551-es ostroma közben találat érte a tornyot s azért omlott le ez az oldal, erre azonban természetesen semmilyen konkrét bizonyíték nincs.

ostromló sereg a védelem szinte tehetetlen volt. A rondella mai falaiban semmilyen lőrést sem látni, így valószínű, hogy a csővári rondella csupán egyetlen szinten rendelkezett ágyúkkal.

Ebből látható, hogy Csővár a XVI. században szinte védhetetlen helyzetben volt. Már a keresztény seregek sem fordítottak igen nagy erőket megtartására, valószínű, hogy csupán, mint megerősített őrhely funkcionált, ahonnan híreket lehetett adni az oszmán csapatmozgásokról.¹⁰¹

Az oszmánok elfoglalása után nem is foglalkoztak megerősítésével, eleinte elhelyeztek benne csapatokat, azonban már az 1552-es hadjárat előtt is bőven a frontvonal mögött helyezkedett el az erősség. A hadjárat után még északabbra tolt vonalak miatt végül felhagyták a várat, ugyanis már semmilyen szerepet sem szolgált.

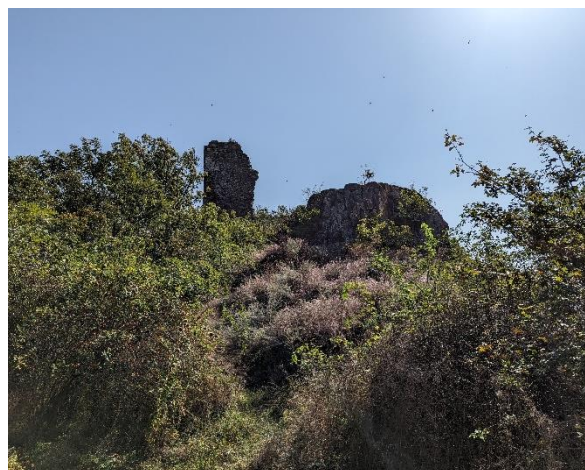
---

¹⁰¹ FELD I., sajtó alatt, 11.

SZANDA VÁRA

A VÁR BEMUTATÁSA

Szanda vára különleges a magyar várak szempontjából, ugyanis egyazon andezithegy két csúcsán is találhatóak erődítési maradványok. Az 528 méter magas Várhegyen található Szanda vára, míg tőle nyugatra a Péter-hegy emelkedett, melynek csúcsát mára elbányászták. Erről először Gerő László számolt be 1955-ös könyvében, melyben a Péter-hegyi épületekkel is foglalkozott.¹⁰² A Péter-hegyen korábban egy falakkal kerített félköríves rotunda állt, melyet később megtoldottak egy hosszházzal.¹⁰³ Sajnálatos módon erről az erődítésről igen keveset tudni és a feltárt maradványok nem tartalmaznak semmilyen olyan építményt, mely bizonyosan XVI. századi lenne. Emiatt a továbbiakban csupán a szemköztes Várhegy erődítésével fogok foglalkozni.

30-31. A Péter-hegy Szanda öregtornyából és a vár a felvezető útról

(Hajas Ábel, 2023.09.12.)

A vár eredetileg egy téglalap alaprajzú nagyjából 35-40x55-60 m-es erődítés lehetett, mely három fő részre osztható. A felső várra, melynek nyugati, legmagasabb felében áll az öregtorony, illetve az ahhoz kelet felé kapcsolódó egykori palotaszárny. A torony 2,2 m vastag nyugati falcsonkja ma is 7 m magasán áll. Közvetlenül a felsővár sziklagerincének déli oldalán található a középsővár. A középső vár nyugati végében az öregtorony alatt látható a vár 4 m belső átmérőjű ciszternája, keleti oldalán pedig gazdasági épületek sziklába vágott maradványai. Ennél egy szinttel lejjebb látható az alsóvár, melynek nyugaton feltételezhetően

¹⁰² GERŐ L., 1955. 193., 438.

¹⁰³ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 73.

volt egy kaputornya. Az alsóvár egy nagyobb udvarral és egy keleti irányba húzódó falszorossal is rendelkezik, mely falszoros valószínűleg a vár korábbi bejáratához vezetett a középső vár falában. Ennek a kapunak jelenleg semmilyen nyoma nem látható. Az alsóvár részeként, közvetlenül az öregtorony és a ciszterna alatt egy nagyméretű félköríves ágyútorony maradványai láthatóak. Az ágyútorony előtt egy magas 15x20 m-es sziklatömb emelkedik, melyen a faragási nyomok alapján egy fa építmény sejthető, ennek keltezése, vagy építési periódushoz való rendelése azonban nem lehetséges.¹⁰⁴

A VÁR TÖRTÉNETE:

Szanda várát Árpád-kori források nem említik, viszont már a XIII. századból ismertek „szandai” előnevű nemesek.¹⁰⁵ A várat egy 1347-es oklevélben említik elsőként, miszerint a Balog nembeli Szécsi Péter nógrádi ispán volt Szanda várnagya 1331-ben.¹⁰⁶ Ettől az időtől fogva biztos, hogy Szanda vára a nógrádi ispán mindenkori honorbirtoka volt.¹⁰⁷ Ebből az időszakból ismert két várnagy is, 1338-39 között Szécsényi Tamás, 1350-ben pedig Szécsényi Kónya.¹⁰⁸

A várat 1387-ben Anjou Mária királynő Csetneki Miklós fia György étekfogómasternek és Ákos fia Mihálynak adományozta.¹⁰⁹ 1389-ben Zsigmond király elcserélte a várat Hruszó várára a Csetnekiekkel. Szandát pedig Pásztói János későbbi nógrádi főispánnak adta.¹¹⁰

Szandát Zsigmond király 1403-ban vette vissza Pásztói János fia Jakabtól, valószínűleg mert az részt vett az ellene kialakult bárói összeesküvésben.¹¹¹ 1409-ben az említett Jakab ifjabb testvére Jakab tiltakozott az egri káptalan előtt, hogy a várat testvérei elidegenítették Zsigmondnak, pedig őt abból örökösödés útján rész illetné meg.¹¹²

A vár 1414-ben már királynéi birtok, 1418-ban és 1423-ban várnagyát is említik. 1424-ben oklevélben rögzítik a vár adományozását, 1426-ból ismert Szanda várnagya és alvárnagya.¹¹³

---

¹⁰⁴ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA SZ. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 73.

¹⁰⁵ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA SZ. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 73.

¹⁰⁶ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA SZ. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 73-74.

¹⁰⁷ ENGEL P., 1996. I. 421.

¹⁰⁸ ENGEL P., 1996. I. 156–157., 421–422.

¹⁰⁹ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA SZ. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 74.

¹¹⁰ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA SZ. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 73-74.

¹¹¹ ENGEL P., 1996. I. 421.

¹¹² TÓTH B., 2016. 113.

¹¹³ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA SZ. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 74.

1439-ben Szandát Albert király Erzsébet királynénak adományozza, az új várnagy ekkor Harangi Miklós.¹¹⁴ A királynő nem sokkal később Farkas László budai polgárnak zálogosította el a várat, de tőle visszavette és a zálog megfizetésének kötelezettsége mellett zágorhidi Tárnok Demeternek adta.¹¹⁵ Rögtön a következő évben I. Ulászló Kompolti Pálnak és Rozgonyi Simon egri püspöknek adta fele-fele arányban. 1444-ben viszont csupán a Rozgonyiakat említik, mint a vár tulajdonosai.¹¹⁶

32. Szanda 1929-ben (Fortepan / Schermann Ákos)

Tárnok Demeter Szandát még 1446 előtt visszaszerezte, ugyanis ekkor már a várat, mint rezidencia használja.¹¹⁷ Ezután Tárnok Demeter a „szandai” előnevet használta, halála után pedig testvére is ezzel az előnévvel ismert.¹¹⁸

1459-ben egy oklevél szerint huszita rablókat űztek ki Szanda várából, azt azonban nem tudni, hogy a várat mikor foglalták el a Nógrádot ekkor sanyargató husziták.¹¹⁹ Ezután a vár Lábatlani János kezén volt, akinek családja 1465-ben Vitéz János érseknek adta el, az érsek

---

¹¹⁴ DL. 39291.; DL 97172.; ENGEL P., 1996a. 421-422.

¹¹⁵ DL 248687.

¹¹⁶ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 74.

¹¹⁷ DL 68993.

¹¹⁸ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 74.

¹¹⁹ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 74.

pedig 1466-ban Kolár Péternek adta zálogba, Kolár egy ideig rezidenciaként is használta a várat.¹²⁰

Az 1470-es években a vár visszakerülhetett az érsekséghez, ugyanis Vitéz János sikertelen lázadását követően Bátori István és András 1473-ban elfoglalták Szandát és később adományt szereztek rá Mátyás királytól.¹²¹ 1493-ban Pásztói János tiltakozott a Bátoriak birtoklása ellen, vagyis még ekkor is ők bírták az erősséget.¹²²

A XVI. század folyamán Szanda birtoktörténete még nem ismert, azonban nem sokkal az oszmán hódítás előtt a Tárnok család és az esztergomi érsek pereskedett a várért.¹²³

Nem tudjuk pontosan mikor foglalták el az oszmán csapatok Szanda várát, az első török zsoldjegyzék 1546-ból való.¹²⁴ Ennél azonban valószínűleg korábban, már 1544-ben elfoglalhatták, mikor Nógrád vára is elesett.¹²⁵ A vár 1544-es zsoldjegyzéke szerint a várnak méretéhez képest hatalmas, 280 fős őrsége volt 1549-ben 235, 1554-től 152 katona védte a várat., 1557-58-ban már csak 32 fő szerepel a vár katonái közt. A vár katonáinak száma jelentős változásokat mutat az 1590-es évekig, de összesen 70-75 fős létszám valószínűsíthető ekkor a várban, 1591-ben azonban csupán 39 lovast fizettek a várban.¹²⁶

33-34. A ciszterna és az ágyútorony romjai (Hajas Ábel, 2023.09.12.)

1552 után a frontvonal északra húzódásával és az Ipoly-völgy megszállásával párhuzamosan csökkent a Szandát védők száma, azonban az oszmán jelenlét folyamatos maradt a tizenötéves

¹²⁰ TÓTH B., 2016. 115.

¹²¹ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 74.

¹²² NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 74.

¹²³ ENGEL P., 1996. I. 422.

¹²⁴ HEGYI K., 2007. II. 570 – 574.

¹²⁵ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 74.

¹²⁶ HEGYI K., 2007. II. 570 – 574.

háborúig.¹²⁷ Szandát egyes források szerint 1551-ben Horváth Bertalan gyarmati kapitány rövid időre visszafoglalta a várat¹²⁸, erre azonban jelenleg nincs bizonyíték.

1550 augusztusa és 1553 ősze között írta Tinódi Lantos Sebestyén Kassán a *Kapitán György bajviadalja* című históriás énekét. Az ének betekintést nyújt a kor történetébe, illetve a korabeli formális párbajokba is. Az ének egy Buják alatt megrendezett párbajt ír le nagy részletességgel. A párbaj 1550. augusztus 10-én került megrendezésre a hollókői vár kapitánya és a szandai várban lakó Hubiár aga között egy rab miatt. A párbajra több magyar nemes és úr is eljött, összesen 350 lovas, illetve török oldalról is népes nézősereg gyűlt össze, köztük több előkelőség is.¹²⁹ A párbaj után a két fél önmagát győztesnek tartva végül távozott. Maga a párbaj híres volt a korban, nemcsak címzetes nézőserege miatt, hanem állítólag a párbaj során mutatott lovagiasság miatt is. Az említett Hubiár aga feltehetőleg azonos a szandai vár zsoldjegyzékében említett Hubjár agával, aki a várbeli lovasok parancsnoka volt.¹³⁰

Szandát valószínű, hogy a tizenötéves háború 1593-as hadjárata során foglalták vissza a keresztény csapatok, azonban forrás nem említi az ostromot.¹³¹ Egy 1593-ból származó jegyzékben 41 lovast említenek Szanda védői közt, közülük a vár elhagyása után 26-an kaptak zsoldot. Hegyi Klára szerint ennyien élhették túl a szandai harcokat.¹³²

Szanda vára ezen ostrom során pusztulhatott el és később már nem építették fel újra, hanem sorsára hagyták. 1598-ban még Lónyai Albert birtokolta a várat¹³³ későbbi források azonban már nem említik a várat.

ÉPÍTÉSTÖRTÉNET

Szanda építéstörténete sajnos jelenleg sem teljes, a várban 1969-70-ben Gádor Judit által végzett ásatások anyagai pedig nincsenek teljes mértékben feldolgozva. Ennek

---

¹²⁷ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 74.

¹²⁸ BOROVSKY S., 1911. és GERŐ L., 1954. 366.

¹²⁹ PATAY P. 1959. 18.

¹³⁰ TÓTH B., 2016. 116.

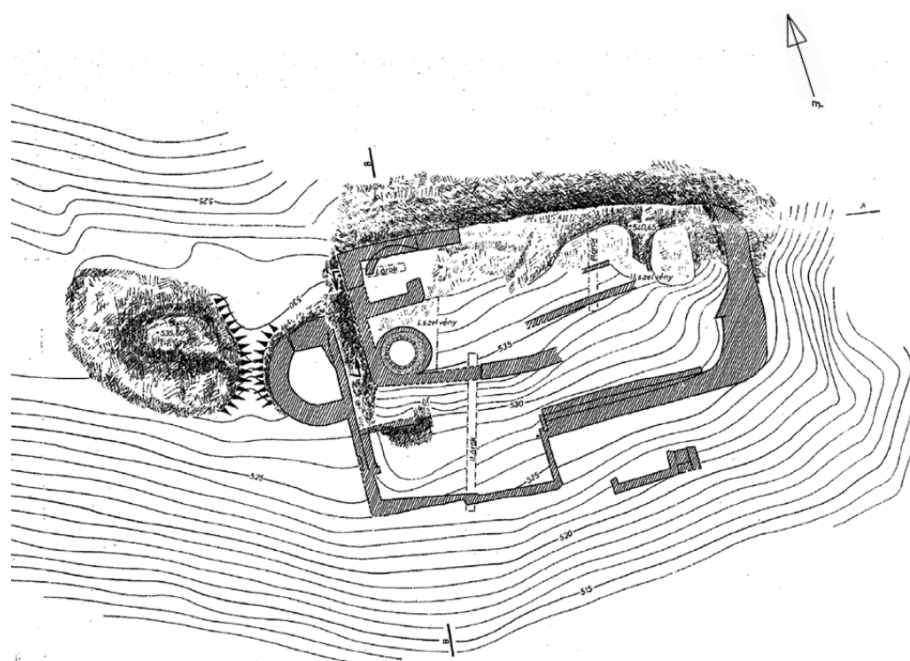
¹³¹ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 74.

¹³² HEGYI K., 2007. II. 580.

¹³³ GERŐ L., 1954. 366.

ellenére a jelenleg rendelkezésre álló források és leletanyagok segítségével is felvázolható Szanda építéstörténete.

A vár építésének ideje a késő Árpád-korra tehető, feltehetően a tatárjárást követő évtizedekre. Ezt a felvetést erősíti a tatárjárást követően emelt várakhoz hasonló elhelyezkedése, távol a főbb útvonalaktól, jelentős magasságban.¹³⁴ Feld István ugyanakkor kiemelte, hogy az efféle mentsvárak nem csupán a vész elől menekülők befogadására szolgáltak, hanem hatalmat biztosító, illetve reprezentáló szerepük is volt, s bennük valószínűleg állandó őrség volt elhelyezve.¹³⁵

35. Szanda alaprajza

(Farkas Pál felmérése 1970, Sándorfi György és Nováki Gyula kiegészítéseivel 1989.)

Ebben az első építési periódusban épülhetett a vár öregtornya és a hozzá kapcsolódó palota. Az öregtorony falai alatt jelenleg felfedezhető egy íves alapozás, mely vagy egy korábbi torony maradványa, vagy az építők az öregtorony építése közben változtatták meg elképzeléseiket.¹³⁶ A toronynál egyel alacsonyabb részen helyezkedik el a vár nagyméretű ciszternája, mely körül kisebb udvar volt és északról, illetve keletről épületek

¹³⁴ FÜGEDI E., 1977. 60.

¹³⁵ FELD I., 2014b. 364-366.

¹³⁶ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 75.

határolták. Az ásatások alapján a torony, a ciszterna és a körítőfalak kötésben vannak egymással, ezek tehát legalább ez az együttes alkotta a vár legkorábbi formáját.¹³⁷

Az nem ismert ki volt a vár építtetője, Györffy György szerint az 1307-ben feltűnő Fogacs birtokon a Fogacsi nemesek 1300 körül várat építettek és ő ezt a várat Szanda várával azonosítja. A Fogacs név a Várhegytől délre található Fogacspuszta nevében a mai napig fennmaradt.¹³⁸

A XIV. században már biztosan álló ciszternából késő középkori leletek kerültek elő, többek között gótikus kályhacsempék is. A későbbi XVI. századi leletanyag már a vár fennállásának utolsó időszakából való.¹³⁹

Szanda második jelentős építési szakasza volt a jelenleg rendkívül benőtt és nehezen megközelíthető alsóvár kiépítése. Az alsóvár közvetlenül folytatta a középsővár keleti falát, maga a bővítés pedig megmaradt a középsővár hosszában. Az alsóvár nyugati oldalán a ciszternától északnyugatra egy kaput hoztak létre, mely fölött feltételezhető egy torony. Ezt az állítást erősíti, hogy a bejárat északi oldalán egy téglával boltozott fali fülkét találtak. A nyugati bejáratról egy kisebb alsó udvarba lehetett jutni, ahonnan keleti irányban indult egy falsoros a középsővár kapujához. Szanda második bővítése valószínűleg egybeesett annak rezidenciaként való használatával, így az a XV. század közepére tenné ezen bővítéseket.¹⁴⁰ Az alsóvártól délre található egy vékony falú teraszos építmény maradványa. Nem tudni, hogy ez valaha torony volt, vagy csupán egy terasz. Keletkezési ideje sem határozható meg, ám logikusan a második építési periódusnál korábban nem keletkezhetett.¹⁴¹

A vár utolsó építési periódusában épült az öregtorony alatt, az alsóvár nyugati falának félköríves ágyútornya. Az ásatások során megfigyelték, hogy az ágyútorony és az alsóvár fala egyértelműen elválik egymástól.¹⁴² A további ásatási megfigyelések alapján az épület valószínűleg fedett volt¹⁴³, illetve a közvetlenül előtte emelkedő magas szikla miatt bizonyosan többszintes volt. Építése valószínűleg az 1526-1544 közötti időszakra tehető, amikor a magyarországi várakat igyekeztek felkészíteni a modern tüzérségi fegyverekkel

---

¹³⁷ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 75.

¹³⁸ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 75.

¹³⁹ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 75.

¹⁴⁰ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 75.

¹⁴¹ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 75.

¹⁴² TÓTH B., 2016. 116. 127.

¹⁴³ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 75.

való harcra.¹⁴⁴ Az ágyútorony előtti sziklán épült fa építményt nem lehet keltezni. Szanda vára tűzvészben pusztult el, valószínűleg a tizenötéves háborúban.¹⁴⁵

A XVI. SZÁZADI ÉPÍTKEZÉSEK A KOR VISZONYAIBAN

Szandán a XVI. században, annak is az első felében épült a vár nyugati ágyútornya. Az ágyútorony abban különbözik a rondellától, hogy nem földdel töltött, hanem általában zárt, többszintes boltozott építmények, melyek a leginkább védendő oldalon épültek. Hatósugaruk magasságuk miatt is kifejezetten nagy, többszintűségük végett pedig egyszerre több ágyúból is leadhattak lövéseket. Azonban éppen magasságuk volt egyik legnagyobb hátrányuk is. Falaik jelentős célpontokat jelentettek a várak legkitettebb oldalán, falaik pedig általában nem tudtak ellenállni a komoly ágyútűznek.¹⁴⁶

A vár ágyútornya remek fedezetet tudott biztosítani a vár leginkább támadható lankás nyugati oldalára. Tovább segítette az ágyútorony helyzetét az előtte magasodó nagyméretű szikla, mely remek védelmet biztosított alsó szintjének, ugyanakkor innen nyilvánvalóan a támadókat sem lehetett veszélyeztetni. Továbbá a szikla jó fedezéket biztosított a támadóknak, ha azok sikeresen elérték azt. Ezt a problémát küszöbölhette ki a sziklára épített fa építmény, azonban ez az ágyútorony elől eltakart területeket. Emiatt ez a fa építmény vagy nem rendelkezett jelentős magassággal az ágyútorony kiépítésekor, vagy a védők azt elbontották.

Komoly gyengesége a várnak, hogy semmilyen oldalazó védmű létezéséről nem tudunk, amely ezen ágyútoronyt segítette volna ágyútoronyát, illetve a vár többi oldalán sem épült hasonló védmű, így a támadók amint bejutottak tűzvonala alá szinte zavartalanul láthattak neki a falak áttörésének és saját tüzérségük közeli felállításának.¹⁴⁷

Szanda várában tehát elindult a modernizáció és a vár kiépítése a tűzfegyverek ellen, azonban korai elfoglalása (1544-46) és kis mérete miatt nem volt lehetséges egy igazán hatékony védőrendszer kiépítése. A várat valószínűleg egy kisebb, tüzérséggel jól felszerelt oszmán csapat is be tudta venni.

---

¹⁴⁴ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA SZ. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 75.

¹⁴⁵ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA SZ. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 75.

¹⁴⁶ FELD I., 2008. 186-87.

¹⁴⁷ DOMOKOS Gy., 1986. 49.

BUJÁKI VÁR

A VÁR BEMUTATÁSA

Buják vára a településtől 2 km távolságra északra található, a Cserhát egy 310 m magas csúcsán. A várhegy legmagasabb részét foglalja el a felsővár 20x40 méteres ÉK-DNY tengelyű ovális formája. Bujákon sosem végeztek feltárásokat, így a belső vár pontos alaprajzi formája ma már nem határozható meg. Annyi viszont bizonyos, hogy a belső várban csupán annak nyugati oldalán helyezkedtek el épületek. A vármag keleti oldalán ma már a körítőfal maradványai is alig követhetőek. A nyugati szárny legalább hat különböző méretű és korú helyiség nyomai találhatóak. Ezek a helyiségek mind a külső körítőfalhoz kapcsolódnak.

Ezek közül a két északinak ismeretlenek a pontos méretei. A harmadik helyiség azonban alapincézett volt és ez, illetve a hozzá északról csatlakozó bizonyosan boltozott volt.¹⁴⁸ Ez az épületrész a magas falakból ítélve emeletes lehetett, erre utal egy, a várfalba téglával utólagosan befalazott boltozatindítás is.

36-37. A belső vár helyiségei és a boltozatindítás (Hajas Ábel, 2023.10.07.)

A negyedik helyiség dongaboltozata ma is látható, a keleti oldalán látható nyílás vagy ajtó, vagy ablak lehetett. A következő ötödik helyiség alaprajza nem világos, így pontos méretei sem, nyugati falában egy kisebb nyílás látható, mely akár bejáratként is felfogható. Ettől még délebre feltételezhető egy újabb helyiség, melynek egy keleti, mély pincebővítése van. A belső vár déli körítőfala is jelentős magasságban áll még, az udvar közepén egy nagyméretű kerek ciszterna vagy torony falmaradványai láthatók.

---

¹⁴⁸ PATAY P., 1959. 34-35.

A vármagot több méterrel alacsonyabban veszi körül a külső vár magas falai. A külső vár keleten támfalként maradt meg a hegyen, északon határozott sarokban fordul nyugat felé, a kettő között feltételezhető a vár egykori kapuja. Ezt a két falszakaszt a XX. század elején feltételezhető, hogy újra felfalazták. Nyugaton a külső várfal a vármaggal falszorost hoz létre, a belső vár kapuja is itt sejthető. A belső vár nyugati falának külső oldalán egy kapu íves köve látható, mely egy elfalazott kapuépítményt is jelenthet.

A külső várhoz északról egy nagyméretű rondella kapcsolódik, melynek magas falaiban több lőrés is látható. A rondellából dél felé egy újabb falszoros indul. Az itt magasan megmaradt falban szintén láthatóak lőrések. A falszoros egy nagyobb kapuépítményben végződik. Innen bizonytalan falvonulatok folytatódnak tovább délnek, ezen utolsó rész végén egy magasabb falszakasz áll, melyet egy egykori legkülső kapuként is lehet értelmezni.

38-39. A rondella belseje és a déli falszoros a rondellából nézve (Hajas Ábel, 2023.10.07.)

A VÁR TÖRTÉNETE

Györffy György szerint a Kökényes-Rénold nemzetség építtette a várat, bár erről írásos bizonyítékunk nincs.¹⁴⁹ Buják vára először 1308-15 között tűnik fel okleveleink közt. Ekkor sikertelenül ostromolta Csák Máté híve Ibur fia István. Az ostromnak Dénes fia Pál szegedi és óbudai várnagy vet véget, az ostromlók vezérét elfogja.¹⁵⁰

¹⁴⁹ GYÖRFFY Gy., 1987–1998. IV. 218, 233.

¹⁵⁰ PATAY P., 1959. 12-13.

1386-ban Mária királynő Garai „Bánfi” Jánosnak adja a várat, kitől Miklós nevű fia öröklí.¹⁵¹ Ezt Zsigmond király 1393. június 12-én Budán kiadott oklevelében megerősíti.¹⁵²

Ezután rövid ideig a Pásztóhi család bírja, 1411-ben pedig Zsigmond második feleségének Borbálának juttatja, aki a vár birtokosa volt még 1437-ben is.¹⁵³ 1429-ben a bujái várbirtokon lakók arról tettek panaszt, hogy a vár kapitánya túlzott adót szedett.¹⁵⁴

1439-ben Albert király megfosztja Borbála királynét birtokaitól. Buják és hozzá tartozó birtokok Bátori István országbíróhoz kerülnek. 1499-ben Bátori György kezén lehetett, 1522-ben Bátori András megtiltja Bátori Istvánnak a vár elzálogosítását.¹⁵⁵

A vár a török kézre jutásáig majdnem végig Bátori kézen van. Valószínűleg a családhoz köthető a felső vár kiépítése, mely többszöri bővítés után a XV. sz. második felére érte el végleges formáját.¹⁵⁶

1550. augusztus 10-én egy párbaj került megrendezésre a hollókői vár kapitánya és a szandai várban lakó Hubiár aga között. Az összecsapásnak népes nézőserege volt és a korban híres volt a párbaj. 1551-ben Bátori András erősíti meg a várat, ekkor készül el a vár északi rondellája és új déli kapuja.¹⁵⁷

1552-ben az Eger ellen vonuló oszmán sereg nyugati ága ostrom alá vette a nógrádi és hevesi kisebb nemesi várakat. Elsőként Drégelyt vették be, majd Balassagyarmatot, Szécsényt, Hollókőt és 1552. július 19-én öt napos ostrom után Bujákot is.¹⁵⁸ Ekkor a várat Nagy Márton várkapitány védte. Az oszmánok a várat öt napig ágyúzták, de nem tettek komoly károkat benne. Öt nap után a vár védőinek egy része az éj leple alatt megszökött, így a megmaradt védőknek is menekülnie kellett.¹⁵⁹ 1554-ből ismert a vár első oszmán zsoldlistája, ekkor 54 katona tartózkodott Bujákon. Az évszázad későbbi részében a várvédők száma 24-31 között mozgott.¹⁶⁰

---

¹⁵¹ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA SZ. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 23.

¹⁵² PATAY P., 1959. 13.

¹⁵³ ENGEL P., 1996. I. 288 – 289.

¹⁵⁴ PATAY P., 1959. 13.

¹⁵⁵ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA SZ. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 24.

¹⁵⁶ PATAY P., 1959. 13.

¹⁵⁷ PATAY P., 1959. 16.

¹⁵⁸ PATAY P., 1959. 20.

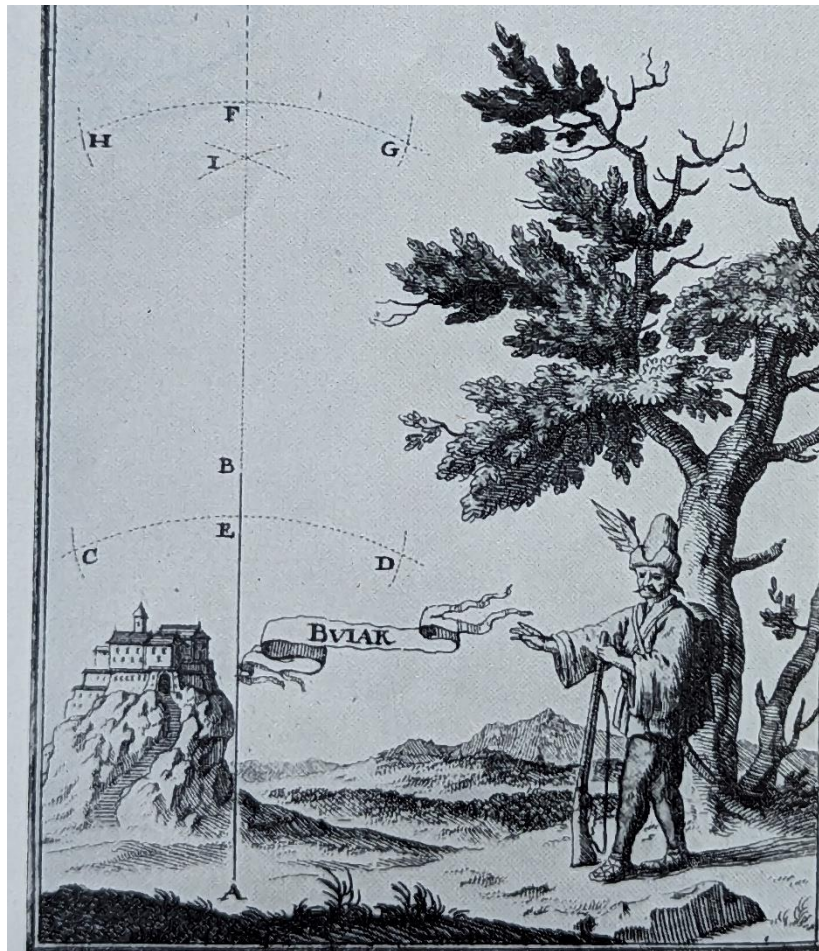
¹⁵⁹ PATAY P., 1959. 20-21.

¹⁶⁰ HEGYI K., 2007. III. 794–797.

1593-ban Tieffenbach Kristóf és Pállfy Miklós hadai Nógrád megyébe hatoltak. A főszereg Füleket vette ostrom alá, közben Báthory István országbíró, kinek Buják régi birtoka volt elfoglalta a bujági várat. Fülek gyors eleste után a kisszámú török őrség megfutamodott. Báthory Istváné volt a vár, 1598-ban és 1603. februárjában kelt végrendeletében is, melyben a várat Báthory Erzsébetre hagyja.¹⁶¹

1604-ben Bocskai szabadságharca során a Rhédey Ferenc vezette egyik hadoszlop Nógrád felé vette az utat s az itteni kisebb várak sorra nyitották meg kapuikat Bocskai seregei előtt. Buják vára 1604 karácsonya és újéve közt nyitotta meg kapuit Czobor Mihály, Bosnyák Tamás és Dengeleghy Mihály csapatai előtt. Az 1606-os békében Bocskai azonban lemondott Nógrád megyéről.¹⁶²

40. Buják vára Burghardt von Birckenstein 1686. évi geometriai tankönyvében

¹⁶¹ PATAY P., 1959. 22.-24.

¹⁶² PATAY P., 1959. 24.

Az 1608. évi országgyűlés foglalkozott a végvárok állapotával. Kijelölték mely megyék és járások jobbágysai tartoztak közmunkával a várak javítása érdekében. Buják várát saját tartozékain kívül pesti, hevesi, szolnoki és solti jobbágysok voltak kötelesek kijavítani, ezen megyék jórészt azonban már 50 éve török uralom alatt álltak.¹⁶³

A Báthory család kihaltával a vár uradalma részben a Várady család, részben Bosnyák Tamás leánya révén az Eszterházy család birtokába került. A vár azonban ekkor már nem volt szerves része az uradalomnak, afölött a királynak szolgáló kapitányok és generálisok rendelkeztek, benne pedig idegen csapatok szolgáltak.¹⁶⁴

A XVII. sz. első felében többször is felmerült az országgyűlésen a vár rendbetétele, azonban ennek valódi eredménye nem volt. 1655-ben elrendelték, hogy a várban 50 lovas és 150 gyalogos katona tartózkodjon, azonban a valóságban ez sosem történt meg.¹⁶⁵

1663-ban Buják ismét török kézre került, őrségére 50 fő volt rendelve. A vár 1663. évi ostrommal kapcsolatban felmerült gyávaság vádjá miatt Farkas György bujái alkaptány vizsgálatot rendeltek el a vár elvesztésével kapcsolatban. Ott négy tanút hallgattak ki, akik az elhangzó 8 kérdésre egyhangúan válaszoltak.¹⁶⁶

Az 1663. évi hadjárat során Magyarországra érkező Evlia Cselebi 1665 késő tavaszán fordult meg a várban. Leírása szerint a várban 300-an voltak és elkezdték kijavítani a vár sérüléseit, illetve Hatvanból 10 ágyút készültek felhozni.¹⁶⁷

Szécsény felszabadítása és 1683. november 10-e után Sobieski János csapatokat küldött Hollókő és Buják ellen. Buják török őrsége harc nélkül feladta a várat, cserébe málhástól Egerbe vonulhattak. A várat azonban az 1683/84-es téli időszak után a pestistől való féltelém miatt elhagyhatták. Ekkor Murtuzan hatvani aga a kiürülés után őrséget helyezett az Eger és Buda közti fontos várba.¹⁶⁸

Bél Mátyás és Mocsáry Antal szerint az ezt követő években a korponai, kékkői és gyarmati őrség összefogott és csellel elfoglalta a várat. Szabad elvonulást ígértek a törököknek, azonban Csécse településnél megpróbálták csapdát állítani nekik, hogy

---

¹⁶³ PATAY P., 1959. 24.

¹⁶⁴ PATAY P., 1959. 25.

¹⁶⁵ PATAY P., 1959. 25-26.

¹⁶⁶ PATAY P., 1959. 27-28.

¹⁶⁷ PATAY P., 1959. 28.

¹⁶⁸ PÁMÁNY B., 1986. 38.

kirabolják őket. A kelepce visszafelé sült el és az oszmán katonák lemészárolták támadóikat.¹⁶⁹

Murtuzán aga ezt követően bosszúból ismét elfoglalta Bujákot 3000 fős seregével és a védőket, kiknek szabad elvonulást ígért megöletti, a várat pedig másnap leromboltatja.¹⁷⁰

A pontos évszám nem ismert ezekre az eseményekre. Valószínűsíthető, hogy a keresztény ostrom 1685-ben volt, ekkorra ugyanis elmúlt a pestisveszély. 1685. augusztusában Vác és Nógrád is keresztény kézre került, ezért Murtuzán aga megszállja Bujákot, hogy helyzetét megerősítse, megtartani azonban nem akarja, így leromboltatja. Ez bizonyosan 1686. augusztus 18. előtt történt, ekkor foglalták el a keresztény seregek Hatvant, ahol Murtuzán aga volt.¹⁷¹

41-42. A vár déli kapujának falai és a belső vár nyugati körítőfala kívülről (Hajas Ábel, 2023.10.07.)

Ezután Buják vára minden katonai szerepét elvesztette, azonban 1698-ban 9 család élt a várban, akik paraszti életmódot folytattak, azonban nem voltak jobbágyai egyik úrnak sem, életmódjukat a várban lakás és a fegyverviselés jellemezte. Kíséretet biztosítottak az arra járóknak, illetve leveleket kézbesítettek. 1698. március 18-án ismeretes egy bűnügyi jegyzőkönyv, melyben kihallgatták a vár összes lakóját egy gyermekgyilkosság miatt. 1711-ben a vár falai romosak és már senki sem lakta.¹⁷²

¹⁶⁹ PÁMÁNY B., 1986. 38-39.

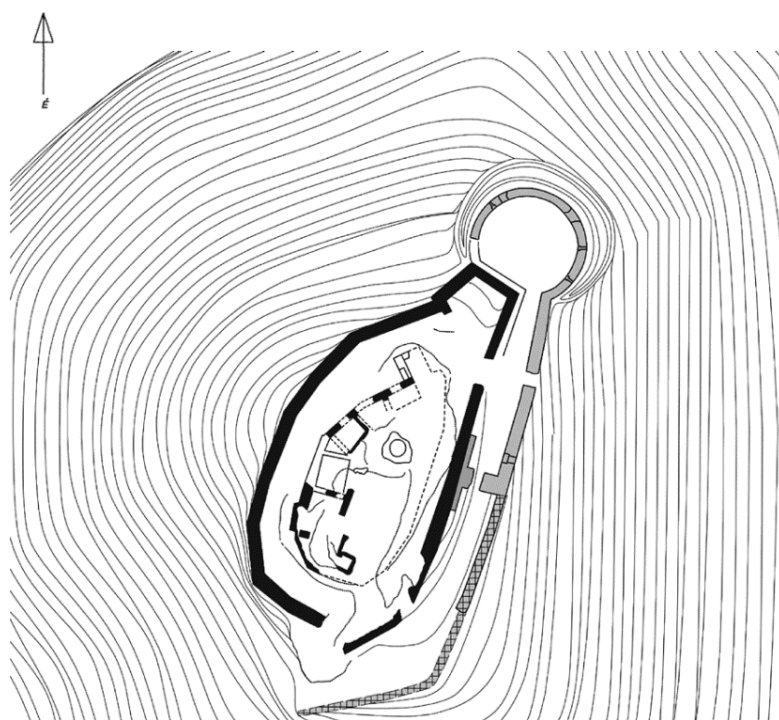
¹⁷⁰ PÁMÁNY B., 1986. 39.

¹⁷¹ PÁMÁNY B., 1986. 39.

¹⁷² PÁMÁNY B., 1986. 100.

ÉPÍTÉSTÖRTÉNET

A vár építéstörténetét ásatások hiányában csupán igen vázlatosan lehet felvázolni. Annyi bizonyos, hogy a ma látható romok legrégebbi része a belső vármag körítőfala, illetve a hozzá csatlakozó három északi helyiség, az utánuk következő boltozott és negyedek helyiség előtti falszakasz kváderkövekkel kirakott sarokkal fordul befelé és az azt folytató falszakasz fiatalabb falazású. Elképzelhető tehát, hogy a vár eredeti lakóhelyiségei itt értek véget, és az egykori, mára befalazott kapu is itt nyílt. Az északi helyiségek magasan megmaradt falszakaszán átépítés nyomai láthatóak, melyek alapján egy XV. századi átalakítást feltételezhetünk.¹⁷³

43. Buják alaprajza (Nováki Gy. - Feld I. - Guba Sz. - Mordovin M. - Sárközy S., 2017. 156.)

A belső vár utáni építési periódusban épülhetett a külső vár fala, ezen a falszakaszon azonban jelenleg nem látni olyan jeleket, melyek egy pontosabb időszakhoz kötnék. A külső vár kapuja jelenleg nem tudni hol lehetett, de lehetséges, hogy a déli oldalt a falszorosba nyíló nagyobb hiányzó szakasz egykor a kapu helye volt.

A vár török kézre kerülése előtt, feltehetően 1551-ben épült ki Buják legszó részét a 20 méter átmérőjű rondellával, a falszorossal és az új kapuval.¹⁷⁴ A rondella és a falszoros

¹⁷³ PATAY P., 1959. 32-33.

¹⁷⁴ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA SZ. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 24.

falán jelenleg több ágyúlőrés maradványa is látható, a keleti kapu fölött egykor pedig egy torony volt.¹⁷⁵ Buják valószínűleg utolsó kiépítéséhez kapcsolódik a délkeleti falszakasz, mely a falszoros falát folytatta. Azt azonban nem tudni, hogy ez pontosan mikor épülhetett ki. Szintén nem ismert a belső várban lévő ciszterna- vagy toronyépítmény kora, ennek meghatározására régészeti ásatás lenne képes.

A XVI. SZÁZADI ÉPÍTKEZÉSEK A KOR VISZONYAIBAN

Mohács után Bujákon is komoly építkezések indultak be. Az addigi egyszerű belső- és külsőváras középkori erődítményt megtoldották egy harmadik szinttel. Ez a szint a rondellát, a falszorosot és az új kaput jelentette. Nem tudni, hogy a délebbre található kapun túli falszoros is kiépült-e ekkor, vagy esetleg volt-e valamilyen előzménye. Talán egy palánkfal a későbbi helyén.

A vár rondellája kiváló helyen épült meg, hogy a lehető legnagyobb területet szemmel tarthassa. Északon és keleten igen nagy területeket képes volt lefedni. Délen kevésbé volt hatékony, ezért ezt ellensúlyozandó a falszorosban is találhatóak kialakított helyeket. Nem tudni jelenleg, hogy a felső vár keleti részén létezett-e valaha olyan építmény mely ágyúknak adott volna otthont, illetve a vár déli szakaszain sem tudunk ágyúk jelenlétéről. Az új kapuépítmény, megmaradt falaiból kiindulva, inkább volt a középkori hagyományoknak megfelelő kaputorony, mintsem hatékony védelmi funkciót betöltő kapubástya.

44-45. A ciszterna vagy torony maradványai és a megmaradt dongaboltozat (Hajas Ábel, 2023.10.07.)

---

¹⁷⁵ PATAY P., 1959. 32.

Buják vára védelem szempontjából hasonló gondokkal küzd, mint a többi bemutatott kisebb vár. Habár rondellája jelentős tűzerőt képviselt, annak semmilyen másik védmű nem tudott oldalazó tüzet biztosítani, így a rondella alatt jelentős holtter alakult ki. A kaputorony hasonló gyengepont volt, ugyanis onnan nem lehetett hatékonyan felvenni a küzdelmet a várat délről ostromlók ellen. Erre megoldás lehetett volna a külső, vagy akár a belső várban kiépített valamilyen ágyúplatform, azonban ilyenről jelenleg nincs tudomásunk.

Jelen állás szerint Buják vára délről igen jól tűz alá vehető volt, emiatt pedig egy, az 1552-es sereghez hasonló erő valóban könnyedén be tudta venni, még akkor is ha a vár védői nem futamodnak meg.

HOLLÓKŐI VÁR

A VÁR BEMUTATÁSA

Hollókő vára a Cserhát keleti részén egy alacsonyabb hegyhát nyugati végén található egy 362 m magas négyzetes sziklatömbön. A vár három oldalról jól védett, megközelíteni dél felől lehet. A várban az első ásatások az 1960-as években kezdődtek, kiegészítései, kiépítései pedig 1978-tól egészen napjainkig tartanak. A legújabb felújítási üteme követően 2022. június 5. óta ismét látogatható.

A vár nagyjából 70x50 m befoglaló méretű ovális építmény, melyet három fő részre lehet osztani. A legmagasabban a 30x20 méteres vármag található. Az ötszögletes öregtoronnyal egybeépült várfal 2 m vastagságú. A legutóbbi felújításkor (2020-22) a megmaradt falakat több helyen is jelentősen megmagasították és a belső vár negyedik legmagasabb szintjét leszámítva azokat visszaállították. Az épület legfelső negyedik szintje teraszként funkcionál, az egy szinttel magasabb öregtoronyot azonban teljesen felfalazták és tetőszerkezetét is visszaállították.

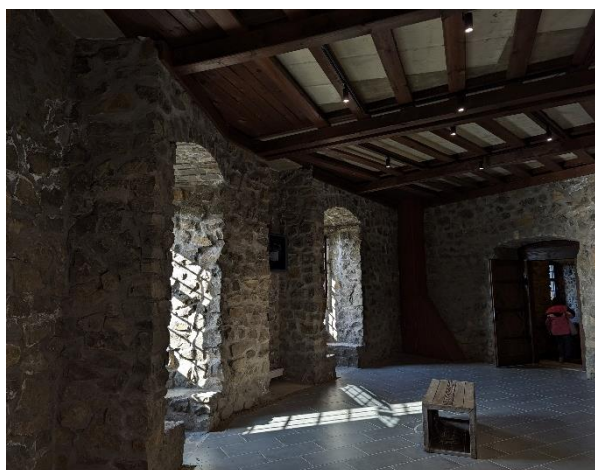
46-47. Hollókő mai látképe és a legfelső terasz szint (Hajas Ábel, 2023.10.07.)

A felújítások során visszaállított szintek esetében a legelső pinceszintnek és némelyik középső szint helyiségnek visszaállították dongaboltozatát, azonban a legtöbb földem látszó vasbetonból készült, mely alá boltozatot, illetve gerendás földemet idéző faszerkezet került. A pince terei közül a kapuból nyíló modern síkmennyezetű.

A földszinti térsor öt helyiségből áll, a pinceszint feletti keleti síkmennyezetet kaptak. Az egyes helyiségek berendezése, illetve a kemence és nyílások visszaállítása is

kérdéses.¹⁷⁶ A várbelső öregtorony előtti ötszögletű teret két részre osztották, ezeknek azonban eredeti térlefedésük kérdéses. A nagyobbik központi térben jelenleg felvezető lépcsősor található, amely az emeletek közti átjárást biztosítja.

Hollókő legújabb felújításakor építették be annak emeleti szintjét, melyben jelenleg két nagyméretű berendezetlen tér található (lovagtermek?) és egy azokat elválasztó szabálytalan kápolnatér a vár bejárata felett. Az északi lovagteremből a belső vár falának pajzsfali kiugrásából egy kisebb teret alakítottak ki, ebben a térben három ablak rekonstrukció található. Érdekes látni az É-i lovagterem egy kintebb ugró falán egy induló gótikus boltváll maradványát, mellyel a rekonstrukció során nem foglalkoztak. Ugyanezen lovagterem kívül található itt egy kisebb nyitott terasz is, mely az öregtoronnyal egybeépített várfal pártázott lezárására nyílik. A szint túloldalán a NY-i lovagteremből nyilván található egy nagyobb helyiség, ezt, mint étkező rendezték be.

48-49. A helyreállított emeleti nagytermek (Hajas Ábel, 2023.10.07.)

Az első emelet minden helyiségét vasbeton födém fedi, melyre gerendás födém imitáló fa deszkázat került.

„A vár „központi” tornya ténylegesen az utóbbi szinttől jelentkezik ötszögű, erős sarokarmirozással ellátott építményként – ettől lefelé egybeépült a külső várfallal. Három síkmennyezet gerendafészkeit lehetett benne megfigyelni – a kör alaprajzú alsó szintet záró födémét egymás mellé helyezett 25×25 cm-es gerendák alkották egykor. Falait csak keskeny résablakok törik át. Falszövettel egyidős első bejárata – kőkerete nem, csak a feljáró szerkezetet tartó egyik konzol maradt meg – a harmadik szintről nyílt észak felé, az alsó

¹⁷⁶ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 37.

szintet utólag törték át nyílással. Ma is jól elkülöníthető a hangsúlyos sarokkiképzést már nem mutató emelése – azaz a negyedik szint...”¹⁷⁷

A vármagot NY és É felől keskeny falszoros övezi, melyet visszaállítottak. A nyugati falszoros két részre osztható, egy magasabb feljáróra, amely a belső vár bejáratához vezet és az alacsonyabbra, mely észak felé folytatódik. Az alsó szinti falszorosban egy szűk épületszárny térd magasságig helyreállított maradványai láthatók.

50-51. A nyugati alsó falszoros helyiségsora és a bejáratu kapu a vár déli falszorosából

(Hajas Ábel, 2023.10.07.)

A délkeleten található alsóvár 2 részes, felső részén egy széles udvar, közepén ciszterna, délkeleti oldalán helyreállított helyiségek, található. Az alsóvár délkeleti oldalán egy rendkívül vastag várfal lett helyreállítva.

Hollókő délnyugati részén az alsóvárba egy L-alakú kapuépítmény vezet. Ez az építmény kettős felvonóhidás volt és itt farkasverem maradványai kerültek elő. Ma efölött a rész fölött fa tetőfedés látható. Az építmény vonalát keletre folytatja egy falszoros és egy külső kaputorony, amely csekély részletek alapján lett helyreállítva.¹⁷⁸

A VÁR TÖRTÉNETE

Hollókőt a tatárjárás után a Kacsics nemzetség Illés ága építtette, ekkor I. Péter fia Mikusé volt a vár.¹⁷⁹ I. Péter fiai 1310-ben Csák Máté oldalára álltak. Annak bukása után

¹⁷⁷ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 37.

¹⁷⁸ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 37.

¹⁷⁹ AMBRUS-KOZÁK É., 1972. 167.

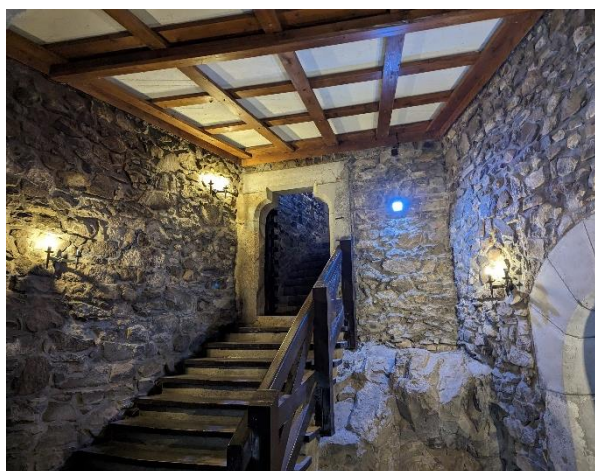

Hollókőt a Kacsics nemzetség Falkos ágából származó Szécsényi Tamás kapja meg 1313-ban.¹⁸⁰ 1327-ből származik egy határjárás, mely leírja a Hollókőhöz tartozó uradalmat. Ugyanekkor I. Károly beiktatja a várba Szécsényi Tamást.¹⁸¹

Hollókő 1460-ig a Szécsényi családé, kihalásuk után a várat és uradalmát a Losonci és guti Ország családok kapják meg. 1480-ban a két család megosztja a birtokot, a vár teljes egészében az Ország család birtokába kerül.¹⁸²

1491-ben guti Ország Mihály nádor hajadon lánya Ország Zsófia végrendelegzik a várban. Kubinyi András szerint Ország Zsófia feltehetően 20-30 éves korában halt meg, hajadon mivoltát pedig az magyarázhatja, hogy valami olyan idegi eredetű betegségben szenvedett, mely a legalapvetőbb reprezentációs feladatokra sem tette alkalmassá.¹⁸³ Hollókő volt a családja által kijelölt lakhelye, ahol a vár úrnője lehetett. Végrendeletével 1496. február 19-én a ferrarai Tommaso Amadei kánonjogi doktor foglalkozott. A végrendelet kapcsán tanúkat hallgattak meg, összesen tizenegyet.¹⁸⁴

1550. augusztus 10-én Buják vára alatt kerül megrendezésre egy párbaj a hollókői várkapitány és a Szanda várában lakó Hubiár aga közt.¹⁸⁵

52-53. A bejárati tér a pinceszinten és a belső ciszterna a földszinten (Hajas Ábel, 2023.10.07.)

1552-ben Ali budai pasa seregei több más nógrádi várral együtt Hollókőt is beveszik. A vár zsoldlistája 1554-től ismert, mely szerint a várban kezdetben 50 katonát

¹⁸⁰ AMBRUS-KOZÁK É. 1972. 168.

¹⁸¹ AMBRUS-KOZÁK É. 1972. 168.

¹⁸² NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 38.

¹⁸³ KUBINYI A., 1997. 404-405.

¹⁸⁴ KUBINYI A., 1997. 401.

¹⁸⁵ PATAY P., 1959. 18.

állomásoztatnak. Ez a szám az évszázad második felében már inkább csak 20 körül mozgott.¹⁸⁶

Hollókőt 1593-ban Szécsénnyel együtt Pálffy Miklós és Prépostváry Bálint seregei foglalják vissza. A vár ezután 1663-ig magyar kézen van és nagyjából 20 katonát állomásoztatnak itt. Szécsény elfoglalása után Hollókőt is leigázták az oszmánok.¹⁸⁷ A várban ekkor kis őrséggel Berky Mátyás és Nagy Orbán állomásoztak és az ostrom kezdetekor alkut kötöttek a törökkel. Evlia Cselebi szerint ezután 110 hatvani török harcos foglalta el helyüket, bár az erősség állandó őrsége valószínűleg ezután is csupán 20-30 fő körül mozgott. Írása szerint a várba fa kapun lehetett bejutni.¹⁸⁸

Szécsény magyar felszabadítása után három nappal 1683. november 13-án Hollókőt önként feladta török őrsége. A vár ezután elvesztette katonai jelentőségét, azonban erősség szerepét továbbra is megőrizte.¹⁸⁹

A várat továbbra is lakták. 1698-ban 9, 1715-ben három családfőről értesülünk a várban. Az 1723-as összeírásban 4 lakost tüntetnek fel. Ezen összeírásokkor a lakosok közt mindig említenek egyet, aki várnagyi vagy tizedesi szerepet tölt be Hollókőn.¹⁹⁰

Lakosai különleges úrbéri viszonyban voltak, nem jobbágytelkeket műveltek, hanem szántókat és szőlőket, elsősorban levélhordással és kíséret biztosításával voltak megbízva, ennek fejében szabadosok (libertini) voltak. Az 1728-as összeírás szerint a lakosok még ekkor is a már romos várban laktak, különleges úrbéri viszonyuk pedig nagyrészt még 1770-re is megmaradt. Ekkor is szerződéses szabad költözésű emberek voltak.¹⁹¹

ÉPÍTÉSTÖRTÉNET

Hollókő legrégebbi formája a ma látható öregtorony és az azt körítő fal egy alacsonyabb formája volt. Az öregtorony apró belső helyiségméretéből ítélve inkább szolgálta a

---

¹⁸⁶ HEGYI K., 2007. II. 789 –793.

¹⁸⁷ PÁLMÁNY B., 1986. 97.

¹⁸⁸ PÁLMÁNY B., 1986. 97-98.

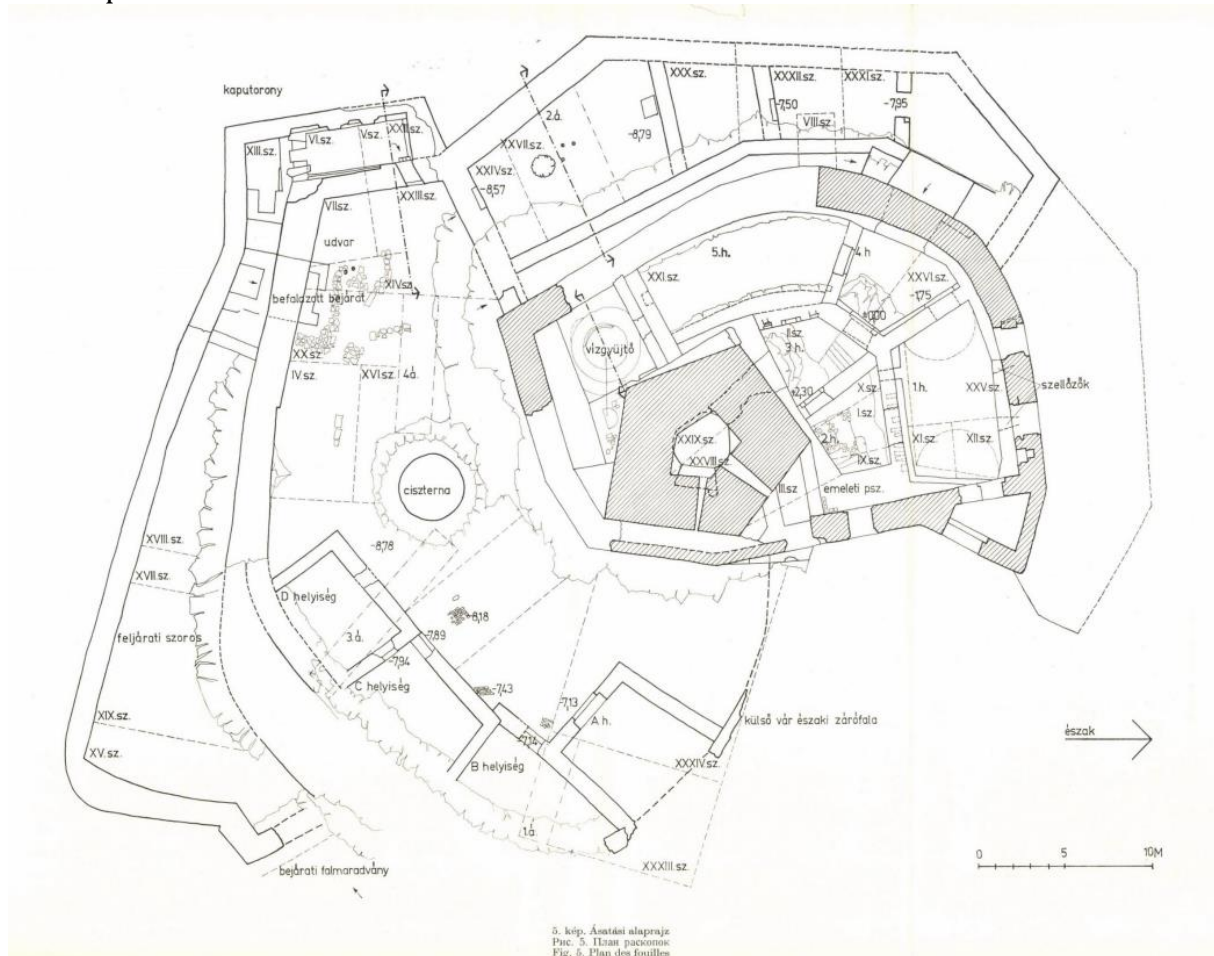
¹⁸⁹ PÁLMÁNY B., 1986. 98.

¹⁹⁰ PÁLMÁNY B., 1986. 98.

¹⁹¹ PÁLMÁNY B., 1986. 98-99.

reprezentációt, mint az állandó lakhatást.¹⁹² Ugyanebben az időben a várudvar északkeleti sarkában nagy valószínűséggel állt egy lakóépület is. Az öregtorony magas bejáratát, amely az első emeletről nyílt, vagy a lakóépület emeleti erkélyéről, vagy egy külön lépcsőről lehetett megközelíteni.¹⁹³ A mai várfal első emeletén az északkeleti helyiség falában található egy északkeleti ablak maradványa, amely a szomszédos helyiség felé nyílik. Ez bizonyíték arra, hogy ebben a legkorábbi időszakban itt végződött a lakóépület.

54. Hollókő ásatási alaprajza (Ambrus-Kozák É., 1972. 5. kép)

Valamikor a XIV-XV. század folyamán a belső várudvar elkezdett beépülni és létrejött a ma látható belső vár két alsó szintje. Azt nem tudni, hogy ezek a Szécsényi vagy a Losonci és Országgh családokhoz köthető. Ugyanezen átépítésekkor épült meg a vár északi sarkán a kiugró pajzsfallal.¹⁹⁴

¹⁹² NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 38.

¹⁹³ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 38.

¹⁹⁴ AMBRUS-KOZÁK É., 1972. 175.

Feltehetően már a XVI. század elején emelték meg a belső vár épületeit további két szinttel. Ehhez a körítőfal korábbi pártázatát felfalazták és azt magasabban hozták ismét létre. A belső vár így teljesen beépült, tömbszerűvé vált. Az öregtorony tömege már alig kivehető benne. Az új szintek létrejötte a vár északi falán egy jelentős köpenyezést tett szükségessé.¹⁹⁵ Legkésőbb ekkor építhették ki azt a vízelvezőt rendszert, mely az esővizet a felsővári ciszternába vezette.

55-56. Az alsóvár udvara és a helyreállított öregtorony (Hajas Ábel, 2023.10.07.)

Azt már nem tudni, hogy Hollókő külső vára mikor kezdett el kiépülni, annyi azonban bizonyos, hogy ez egy folyamatos és hosszú folyamat eredményeképpen jött létre a XIV. század közepétől kezdve.¹⁹⁶ Az alsóvár nyugati feljárója és falszorosa valószínűleg egy időben épült ki, az is lehetséges, hogy az alsóvár déli, később elfalazott kapuja egyidős ezekkel.¹⁹⁷ Valószínű, hogy az alsóvárban található nyugati és délkeleti helyiségsorok gazdasági funkciót láttak el. A vár külső ciszternája is ebben a korban épülhetett ki a gazdasági épületekkel egy ütemben.

A külső vár eredeti kapujának elfalazása után, azonban minden valószínűség szerint még Mohács előtt épült ki a délnyugati L-alakú kettős kapuépítmény, illetve a belőle kiinduló délkeleti új falszoros és kapuépítmény.¹⁹⁸ Erre utalhat az is, hogy ezen a részén a várnak semmilyen olyan építmény nem épült ki, amely egy tűzérési támadásnak jól ellen tudott volna állni, pedig logikus lett volna erre az oldalra építeni valamilyen ilyen védművet, ha tartottak volna jelentős tűzérési felszerelt csapatok támadásától.

¹⁹⁵ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 38.

¹⁹⁶ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 39.

¹⁹⁷ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 39.

¹⁹⁸ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 39.

A XVI. SZÁZADI ÉPÍTKEZÉSEK A KOR VISZONYAIBAN

Hollókő vára talán a leginkább enigmatikus vár az általam tárgyalt erősségek közül. Bizonyítottan végeztek itt átépítéseket a XVI. században, ráadásul rendkívül nagymértékűeket. A belső várat két teljes szinttel emelték meg és az alsóvárhoz egy teljesen új kapuépítményt építettek, illetve egy falszorost és egy kaputornyot is. Mindezen építkezéseket azonban úgy hajtották végre, hogy a XVI. századi ostromló technikát teljesen figyelmen kívül hagyták. Hollókőn sosem épült rondella, vagy ágyútorony és a későbbi időszakokban, 1552 után, nem is tudunk semmilyen jelentős építkezésről a várban. A XVI. század eleji építkezések tehát még egy olyan időszakban épülhettek ki, amikor a vár urainak meg se fordult a fejében egy esetleges komoly ostroma a várnak. Ezért is lenne logikus a Mohács előtti kiépítést feltételezni.

Természetesen azt nem tudni, hogy Hollókőn valaha végeztek-e a korban modernnek nevezhető átépítéseket. A délkeleti külső várfal rendkívül vastag fala ugyan alkalmas lehetett ágyúk elhelyezésére, azonban ez a várfal, a külső várfal további ezen oldali falával együtt szinte teljesen megsemmisült, feltehetően mert rendkívül jó célpontot jelentett az ágyútűznek. Hollókőn nem találtak továbbá semmilyen földsáncra, palánkfalra vagy árokrendszerre utaló nyomokat sem. Természetesen ez nem zárja ki egykori létezésüket.

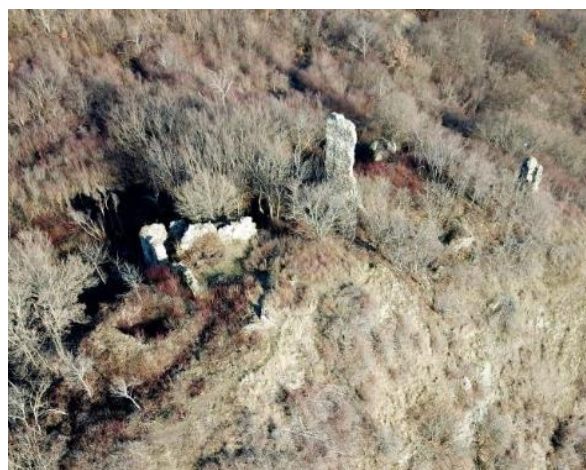
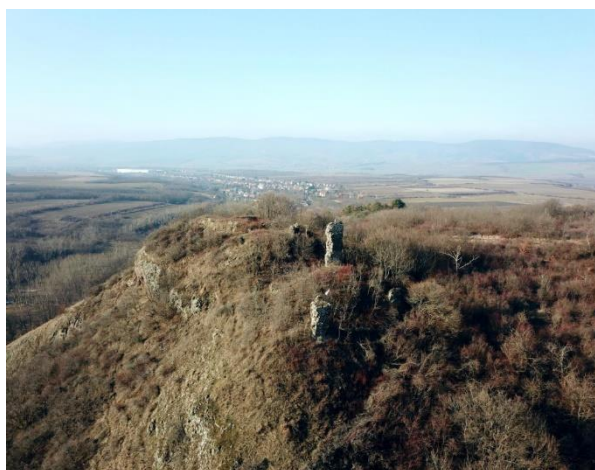
Összefoglalva tehát Hollókő az oszmán seregek ideérkezésekor 1552-ben egy igen jól kiépített, nagyméretű lovagi vár volt, amely semmilyen, ma látható védművel nem tudta felvenni a versenyt a korabeli haditechnikával. Ezzel is magyarázható, hogy a várat éppen megszálló seregek 20-30 főnél sosem helyeztek itt el nagyobb őrséget, mely létszám egyébként az ismertett várak közül a legkisebb. A jóval kisebb Szanda várában is átlagosan 40-50 fő állomásozott, a nagyobb várakban, mint Nógrád pedig 150-200-an. Ez az apró őrség is azzal magyarázható, hogy Hollókő sokkal inkább volt egy biztonságos őrhely, mintsem egy ostrom ellenállására kialakított erődítmény.

HASZNOSI / CSERTERI VÁR

A VÁR BEMUTATÁSA

A Hasznosi vagy másik nevén a Cserteri vár Pásztó közigazgatásán belül található, a Pásztóhoz csatolt egykori Hasznos település keleti részén található. A Gombás-tető, melyen a vár található, 316 méterrel emelkedik a tengerszint fölé, a környező vidékhez képest pedig nagyjából 80 m a relatív magassága. A várból remek kilátás nyílik az alatta elterülő útra és a Mátra váraira is.

Hasznos három fő részre tagolódik. A hegy legmagasabb területén található eredeti vármagra, mely félköríves alaprajzú és nagyjából 30x40 m-es. A vármag közepén egy 8x8 méteres torony található, melyet körbevesznek a belső vár falai. Déli oldalán a vármagnak egy szűk viszonylag egyenes épületszárny maradványai találhatóak. A belső vár bizonyos falszakaszai még több méter magasan állnak és egyéb falainak is követhetők nyomvonalai.

57-58. Hasznos vára délkeletről és délnyugatról

(Magyar Várarchívum Alapítvány – 2020, varak.hu)

A vár második része az időben később épült keleti szárny, melyet a vármagtól egy árok választ el. A keleti szárny platója 7-8 méterrel alacsonyabban van és az eredetileg egy nagyjából 9x11 m alapterületű épület lehetett. A vár ezen részéből két magasabb falcsont maradt meg, egy 6, illetve egy 4 m magas csonk. A keleti szárny középső részéből egy átlós falcsont indul a vármag felé, mely a két szárnyat összekötő hídpillére lehetett, vagy a déli falsoros északi lezárása.¹⁹⁹ A vár két szárnyát délről egy közös fal kötötte össze, mely a keleti rész délnyugati

¹⁹⁹ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 62.

sarkába csatlakozott be. Ennek a falnak magasabb szakaszai álltak még a XX. század elején, 1934-ben azonban több falmaradvány is az alatta levő útra zuhant, ezután a közlekedés biztonsága érdekében az itteni csonkokat megsemmisítették.²⁰⁰ A keleti épületrésznek a délkeleti sarkában megmaradt magasabb falcsonk eredeti funkciója már nem megállapítható, belső felületén íves kialakítása van, ez alapján esetlegesen csigalépcső lehetett benne.²⁰¹

A vár harmadik ma is látható része egyben a legújabb is, ez egy a vár északi oldalán induló földsánc mely nyugat felé nagyjából 50 méter hosszan halad, onnan pedig délnyugati irányban folytatódik 25 méter hosszan egy nagyméretű tereplépcsőig. A sánc által lehatárolt elővár területén található egy másik tereplépcső is, mely a sánc északi része által kialakított falsoros nyugati lezárása. Itt kőfalmaradványok sejtethők.²⁰²

59-60. A vármag magasan maradt falai, háttérben a keleti várrész és a vármag négyzetes tornya

(Magyar Várarchívum Alapítvány – 2020, varak.hu)

A VÁR TÖRTÉNETE

A terület az Árpád-korban az Aba nemzetség szállásbirtoka volt, ezután királyi birtok 1265-ig. Ekkor kapta meg V. István királytól a Rátót nemzetség nádori ágához tartozó Porch István királynéi főlovászmester. Ebben az időben Hasznos területe még lakatlan.²⁰³

A várat a Rátót nemzetségbeli Domonkos, Nógrád vármegyei főispán építtette, aki egyben a Hasznosi család megalapítója. A vár építési ideje a XIII.-XIV. század fordulójára tehető, ugyanekkor Pásztón egy udvarház is épült a családnak.²⁰⁴ Domonkos Ágasvár ura is volt, ez a

²⁰⁰ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 62.

²⁰¹ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 62.

²⁰² NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 63.

²⁰³ CSÉPE A., 2014.

²⁰⁴ CSÉPE A., 2014.

vár azonban magasan fekvő nehezen megközelíthető hely, könnyen lehet, hogy Hasznos várát, mint kényelmesebb rezidenciát építtette ki magának a pásztói udvarházzal együtt.²⁰⁵

Domonkos 1298-ban már Nógrád megyei főispán. Az Árpád-ház kihalása után eleinte Vencelt majd Ottót is támogatta, végül elismerte Károly Róbert királyt. Ezután 1308-ban részt vett az országgyűlésen és 1309-ben mint nógrádi ispán a székesfehérvári koronázáson.²⁰⁶

Domonkos fia Nagy Domonkos 1348-ban Hasznosi előnévvel szerepel. Tőle származik továbbá a Pásztói család, melynek birtokában marad Hasznos vára.²⁰⁷

Hasznos várának több várnagyát is ismerjük, köztük 1304-ből Tamást, 1317-ben a Balog nembeli Miklós fia Dénes, 1319-ben pedig Farkas fia Tamást.²⁰⁸

1441-ben Pásztói Miklós fia János volt királyi pohárnokmester birtokolhatta a várat. Ekkor fordul ugyanis I. Ulászló király Nánai Kompolti Jánoshoz és Pálhoz Heves megyei főispánokhoz. Eszerint Pásztói János Iwan-i Istvánnak zálogba adott Pásztói birtokon zaklatta és a zálog megfizetése nélkül december 6-a körül a Zoka nevű birtokhoz tartozó makkor erdőben 24 disznót vágatott le és azokat Hasznos várába szállította.²⁰⁹ 1454-ben a család Pásztói András nevű tagját hűtlensége miatt fej és jószágvesztésre ítélték, a birtokba 1473-ban iktatták be Pásztói Lászlót.²¹⁰

1457. februárjában a Zagyva várában levő csehek Rédei János Csekén levő birtokára törtek és ott raboltak, illetve foglyokat ejtettek. A csehek korábban megegyeztek Rédeivel, hogy nem támadnak birtokaira, cserébe azonban fizetséget vártak. A csehek végül nem kapták meg a kért javakat ezért ilyen módon álltak bosszút. Rédei János ki akarta fizetni őket, azonban szállítás közben Tarfalu mellett rajta ütött Csengerházi György, Tamásfalvai Tamási Miklós, Nádasdi Péter, Benedek, Miklós, András és István, illetve Pásztói János és szolgálóik. A rabolt javakat Hasznos várába vitték és ott osztozkodtak meg rajtuk.²¹¹

1488-ban Pásztói Miklós egy vagyonosabb pásztói jobbágyot tartott a vár falai közt és szabadon bocsátásáért váltságdíjat követelt.²¹² Erről Mátyás király egri káptalanhoz írt leveléből értesülünk. 1505-ben elvileg Pásztói László unokaöccsei Pásztói János és Domokos

---

²⁰⁵ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA SZ. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 63.

²⁰⁶ CSÉPE A., 2014.

²⁰⁷ CSÉPE A., 2014.

²⁰⁸ CSÉPE A., 2014.

²⁰⁹ CSÉPE A., 2014.

²¹⁰ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA SZ. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 63.

²¹¹ TÓTH-SZABÓ P., 1917 297-298.

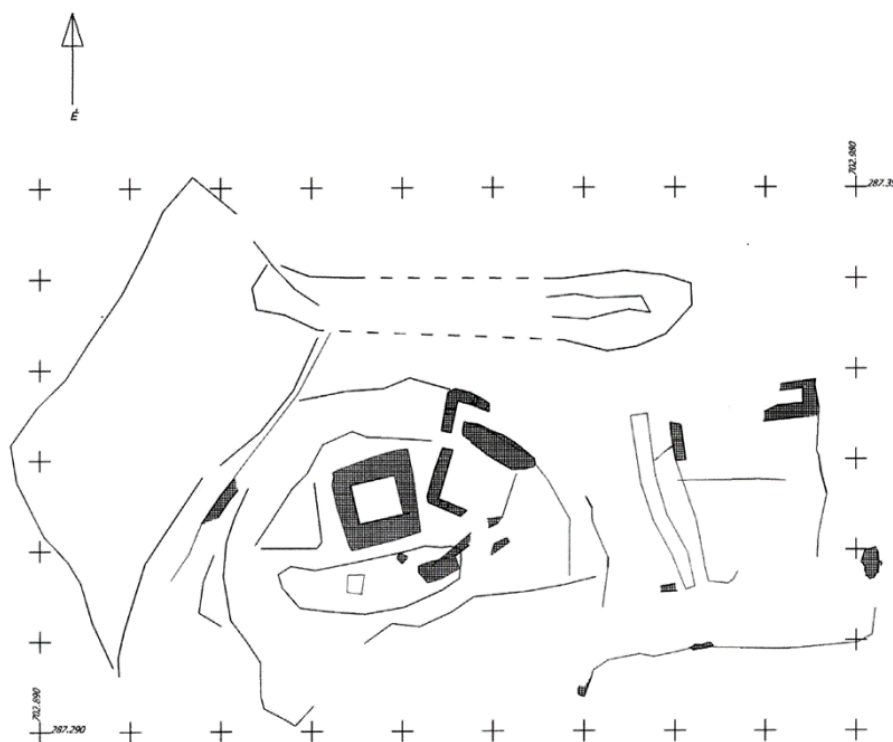
²¹² NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA SZ. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 63.

bizonyos építkezéseket végeztek a várban.²¹³ Feltételezhető, hogy ez a várat északról és nyugatról védő sánc kiépítése lehetett.

Buda, illetve Hatvan elfoglalása után Hasznos is végvárrá válik az új határszakaszon. 1540-ben még megerősítéséről rendelkeznek²¹⁴, azonban nem tudjuk ez milyen építkezéseket jelentett volna és hogy ezek megvalósultak-e. Valószínűleg 1552-ben foglalták el a várat az oszmánok. További sorsa nem ismert, Csépe Attila szerint a vár még később többször gazdát cserélt. Török kori források alig állnak rendelkezésre a várról így pusztulása sem ismert, egy 1654. évi forrásban, mint „puszta Hasznos vára” szerepel.²¹⁵

ÉPÍTÉSTÖRTÉNET

Hasznos várában sosem folytattak régészeti kutatásokat, így építéstörténete csupán nagyon vázlatosan határozható meg. Annyi bizonyos, hogy a vár legalább három fő építési szakasszal rendelkezett.

61. A vár alaprajza (Nováki Gy. - Feld I. - Guba Sz. - Mordovin M. - Sárközy S., 2017. 186.)

²¹³ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA SZ. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 63.

²¹⁴ CSÉPE A., 2014.

²¹⁵ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA SZ. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 63.

A vár első építési szakasza a XIII. század végén kezdődött a félköríves vármag felépítésével, a vár építése leghamarabb 1265 utánra²¹⁶, legkésőbb a XIV. sz. első évtizedére tehető.²¹⁷ Második építési szakasza a várnak a keleti épület megépítése lehetett. Az jelenleg nem ismert, hogy a vár külső falai ezen keleti rész körül már annak megépítése előtt is itt voltak, vagy csupán a vár keleti bővítésével épültek meg. Ezen felül mind a vármag északkeleti részén és a keleti várrész délkeleti részén. Határozott falelválás jelentkezik itt a járószint felett és a falszakaszok habarcsában és falazási technikájában is eltérés van. A vármag négyzetes tornyának és a hozzá kapcsolódó keleti részeknek eltérő méretű és anyagú kövei vannak, melyek szintén utalhatnak egy másik építési periódusra. Nem tudni sajnos, hogy ezek az építkezések pontosan melyik korra tehetőek, azonban nagy valószínűséggel késő középkori a külső vár kiépítése és sáncokkal való bővítése.²¹⁸

Hasznos várának eddigi leletanyaga nem lépi túl a XVI. század második felét, megerősítve ezzel, hogy az erősség a XVII., századra már elhagyatott volt.²¹⁹

A XVI. SZÁZADI ÉPÍTKEZÉSEK A KOR VISZONYAIBAN

Hasznos váráról a régészeti ásatások hiányában sajnos igen keveset tudunk. A vár pontos alaprajza, építéstörténete sem határozható meg pontosan. Az egyetlen XVI. századi építkezésre utaló adat szerint 1505-ben Pásztói János és Domokos építkezéseket folytattak itt. Könnyen lehet, hogy ez az építkezés az említett földsáncok és a külső vár kiépítését jelentette. A várat délről és keletről igen meredek hegyoldalak övezik, míg északról és nyugatról a lankás terület miatt könnyebben megközelíthetőek. Logikus volt tehát a külső várat ezen az oldalon a legjobban kiépíteni. Mivel ásatások hiányában nem lehet többet tudni a külső várról jelenleg csupán annyit mondhatunk, hogy a földsáncok ugyan segítették volna a középkori várat az ostromló oszmán csapatok ellen, azok kiépítése azonban még határozottan középkori szemlélettel történt és inkább szolgált a gyalogos csapatokmegfékezésére mintsem ágyútűz elleni hatékony védelemre.

---

²¹⁶ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA SZ. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 63.

²¹⁷ CSÉPE A., 2014.

²¹⁸ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA SZ. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 63.

²¹⁹ NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA SZ. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. 63.

SIROKI VÁR

A VÁR BEMUTATÁSA

A Siroki vár a településtől északra, egy 296 m tengerszint feletti magasságú csúcson emelkedik. Sirok a Mátra-vidék egyik legismertebb vára, azonban jelentősebb műemléki helyreállítás a mai napig nem volt a várban. Több régészeti kutatás is folyt a várban, 1965-72 között a teljes alsóvárat feltárták, míg 2003-ban és 2010-12-ben kisebb ásatások folytak a várban.

Sirok vára két jól megkülönböztethető részből áll, illetve az őket összekötő sziklába vájt közlekedőrendszerből. A magasabb platón található felsővár szabálytalan, nyugat felé keskenyedő alaprajzú, nagyjából 50x30 méteres épületegyüttes. A tőle 10 méterrel alacsonyabban fekvő nyugati platón található a vár később kiépített alsóvára.

A felsővár platója három, kelet felől lépcsőzetesen ereszkedő lépcsőből áll. Legmagasabb keleti részének déli felén egy lakóépület külső falai állnak jelentős magasságban, bennük nyílások maradványai láthatók. A felsővár külső falai és legtöbb épülete alacsonyan maradtak meg, kivételt képez ezek közül a várrész középső részén megmaradt dongaboltozatos épület, melyet a népnyelv „mulató” -nak nevezett el. Ennek az épületnek pincéjéhez érkezik a puha kőből kivájt járatok egyike. A felsővár átellenes északi oldalán egy másik járat található, mely egy többágú pince.

62-63. Sirok mai látképe délről és északnyugatról (varlexikon.hu)

Az alsóvár délnyugaton és északkeleten két ötszögű, ágyúlőrészekkel ellátott bástyából és egy kettő között található kapubástyából áll. Az északkeleti bástya keleti oldalán egy erősen lefaragott kő található, mely egykor, mint gyalogkapu funkcionálhatott, az északról feljövő útról.

A VÁR TÖRTÉNETE

A várat valószínűleg az Aba-nemzetség Borh-Bodon-ága emeltette 1320 előtt. Ekkor értesülünk ugyanis arról, hogy a várat a hűtlen Bodon fia Demetertől és Verpeléti Nagy Leustáktól foglalták el a várat Károly Róbert király emberei.²²⁰ Azután 1372-ben Domoszlai Miklós kapta zálogba, az általa itt elvégzett építési munkákért cserébe. Tőle Tari László váltotta meg és királyi adományt szerzett rá 1389-ben.²²¹

Tari György 1472-es halála és a család kihalása után Sirok a Kompoltiak, majd 1522-től az Ország család birtokába került.²²² Ország Kristóf 1567-es halála után a vár vissza szállt a királyra, tőle azonban Ország Kristóf veje, Török Ferenc megváltotta a várat. A vár ezután Török Zsuzsanna útján leányágon öröklődött tovább a Nyáry családhoz.²²³

1596-ban Eger eleste után az oszmánok Sirok ostromára készültek. A vár védői azonban Eger eleste után megfutamodtak és a török csapatok ellenállás nélkül szálhatták meg a várat.²²⁴

64-65. A felső vár délkeleti falsarka és a sziklafolyosó

(MVA fotó 2013, varak.hu)

²²⁰ GYÖRFFY Gy., 1987–1998. III. 131.

²²¹ NOVÁKI Gy. - BARÁZ Cs. - DÉNES J. - FELD I. - SÁRKÖZY S., 2009. 57.

²²² NOVÁKI Gy. - BARÁZ Cs. - DÉNES J. - FELD I. - SÁRKÖZY S., 2009. 57.

²²³ HÉCZEY MARKÓ Á. - FÜLÖP A. 2013. a. 4.

²²⁴ HÉCZEY MARKÓ Á. - FÜLÖP A. 2013. a. 4.

A várban levő katonaság száma ekkor a XVI-XVII. század fordulóján 119-127 fő között mozgott.²²⁵ 1687 őszén az oszmán csapatok kisebb harcok után feladták Sirok várát.²²⁶ A várban hagyták hadifelszerelésük és élelmük jelentős részét is, melyről 1687. november 6-án inventárium is készült.²²⁷

„Ezután magyar hajdúk szálltak meg a várban, akik egy 1696-os összeírás szerint húszan voltak, a Rákóczi-szabdságharc idején pedig kuruc katonák húzták meg magukat a falai közt. Az ezt követő időszakban tulajdonosaik elhanyagolták a várat, ám a kőfalak még ekkor is álltak, amint arról Bél Mátyás tudósít. 1711 után a Nyáry család örökölte, majd nőági leszármazottai 1841-ben gr. Károlyi Györgynek adták el a várat. Sirok a Károlyiak birtokában volt egészen 1945-ig.”²²⁸

ÉPÍTÉSTÖRTÉNET

A vár legkorábbi része feltehetően a felsővár keleti részén keresendő, azonban kiterjedt ásatások hiányában ez jelenleg nem bizonyítható.²²⁹ A magasan fekvő felsővárat azonban már valószínűleg ekkor is a sziklába vájt folyosón keresztül lehetett megközelíteni, ugyanis a platóra ebből a periódusból nem ismert másik feljutási mód.²³⁰ A feljáró ekkor egy udvarra vezetett, a hozzá tartozó feltehetően fa erődítésekről azonban keveset tudni.²³¹ Valószínű, hogy a lépcső alján már ekkor is létezett valamilyen erődítés, azonban erre leleti bizonyítékot nem találni.²³²

A vár második építési periódusában, az eredeti magtól nyugatra a felső vár nyugat felé keskenyedő része épült ki. A sziklát ezen a részen nagyobb felületen megmunkálták, illetve abba több helyen is cölöplyukakat fúrtak, melyek ma már nem meghatározó fa építményekhez tartoztak.²³³

Sirok harmadik építési periódusában épült meg a déli várfal felső szakasza és a vele párhuzamos kelet-nyugati irányú fal, mellyel létrejött a felső lakóépület.²³⁴ A helyiségből gótikus ablakosztó- és bordatöredékek kerültek elő. Ugyanekkor a felső vár közlekedési

---

²²⁵ HEGYI K., 2007. III. 1518-1520.

²²⁶ NOVÁKI Gy. - BARÁZ Cs. - DÉNES J. - FELD I. - SÁRKÖZY S., 2009. 57.

²²⁷ FÜLÖP A. 2004. 148-150.

²²⁸ FÜLÖP A. 2004. 140.

²²⁹ HÉCZEY MARKÓ Á. - FÜLÖP A. 2013. a. 5.

²³⁰ FÜLÖP A. – HÉCZEY MARKÓ Á. 2013. b. 128.

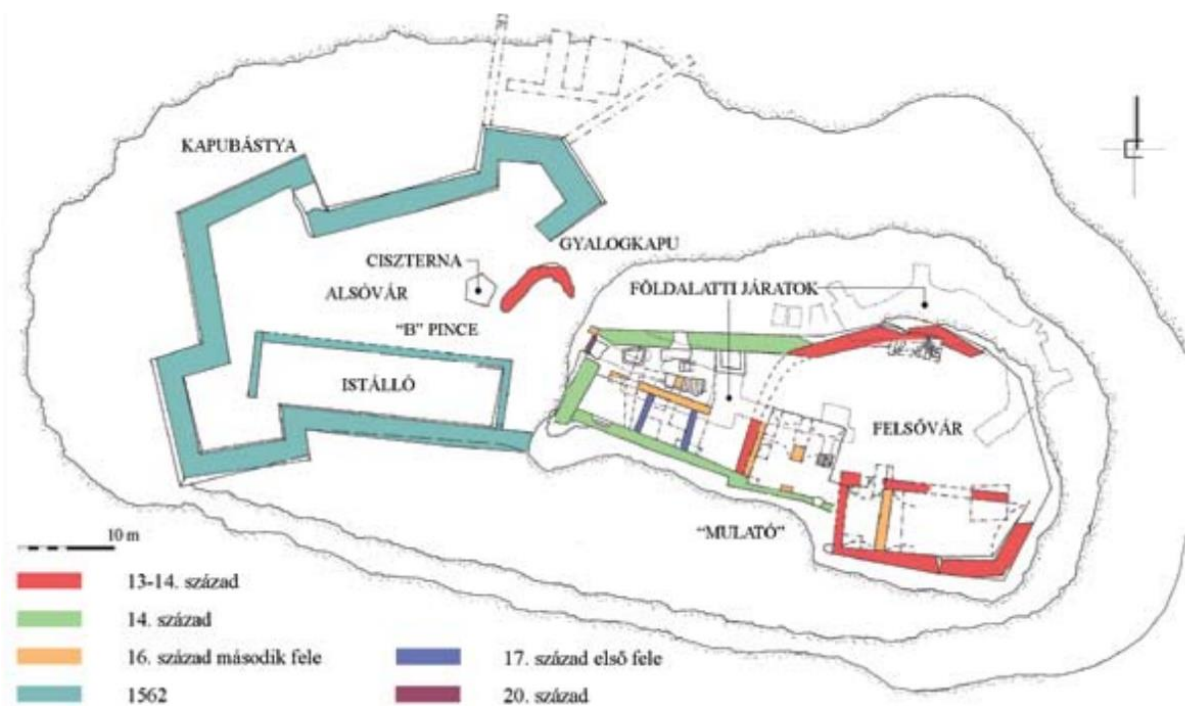
²³¹ HÉCZEY MARKÓ Á. - FÜLÖP A. 2013. a. 5.

²³² FÜLÖP A. – HÉCZEY MARKÓ Á. 2013. b. 128.

²³³ HÉCZEY MARKÓ Á. - FÜLÖP A. 2013. a. 5.

²³⁴ HÉCZEY MARKÓ Á. - FÜLÖP A. 2013. a. 5.

rendszere is jelentősen megváltozott. A felsővár északnyugati sarkát megbontották és ott egy ma már nem ismeret tömegű kapuépítményt hoztak létre. A kapuépítmény maradványa egy nyugat felé nyitott négyzetes akna, melyben felvonószerkezetre utaló nyomok vannak. A kapuépítmény külső megközelítése valószínűleg az udvaron található nagyméretű szikla felhasználásával történt, feltehetően egy fa lépcső vezetett fel az aknáig. A régi közlekedőrendszer sziklafolyosóját ekkor befalzták.²³⁵

66. Sirok periodizált alaprajza (Héczey Markó Á. - Fülöp A. 2013. a. 6.)

A felsővár középső részén a XVI. században, az addigi falak felhasználásával alakították ki a „mulatónak” nevezett épületet.²³⁶ Alsó szintű boltozatai ma is állnak, ezen szint belsejébe vezet a korai sziklalépcsőből induló két járat, melyek itt találkoznak. Felfelé innen lépcső vezet.

A várrész északi sziklájába vágott pincejáratok kora nem határozható meg. A pincejáratok szellőzői északra néznek, az egyik járat falába pedig egy reneszánsz ruházatot viselő alakot karcoltak. A pincék fa falakkal voltak különálló terekre bontva. Az 1687-es inventárium szerint ezek borospincék voltak ekkor.²³⁷

Sirok egyik legnagyobb építési periódusa a XVI. század közepéhez köthető. Ekkor bővítette ugyanis guti Országgh Kristóf a ma látható alsóvárral Sirokot. Országgh építkezései 1562-re

²³⁵ FÜLÖP A. – HÉCZEY MARKÓ Á. 2013. b. 128.

²³⁶ HÉCZEY MARKÓ Á. - FÜLÖP A. 2013. a. 5.

²³⁷ HÉCZEY MARKÓ Á. - FÜLÖP A. 2013. a. 6.

készültek el, mint arról a külső kapu feletti, mára elveszett feliratos kő tudósított. A kő felirata Vályi András és Römer Flóris leíró munkáinak köszönhetően maradt fenn.²³⁸

Az alsóvár építéskor közeli építőanyagokat használhattak, így kerülhetett például egy románkori templom faragott köve is a falba. Az alsóvár két befelé nyitott ötszögű bástyából, illetve a köztük található kapubástyából áll. Kieépítése és logikája az itáliai bástyás erődökre emlékeztet, azonban a plató szabálytalan formája és/vagy az építőmesterek képzetlensége miatt nem tudtak korszerű, szimmetrikus rendszert kialakítani.²³⁹ A bástyákban látható nyílások főleg szakállas puskák használatára voltak alkalmasak. A bástyák közbenső fa födémmel is rendelkeztek. A kapuépítmény felvonóhidás volt, előtte farkasverem volt. A kapuhoz rámpa vezetett fel.²⁴⁰ Az alsóvár belső részén a déli oldalt kőfalú istálló volt, melyet a legutóbbi helyreállításkor, mint látogatóközpont állítottak helyre. Az istálló feltehetően félnyeregtes és gerendafödémű volt.²⁴¹ Ezzel szemben az északi oldalon egy faszervezetű, feltehetően gazdasági funkciójú épület is állt, melynek cölöpnymai az északi fal alatti sziklákban találtak meg.²⁴²

67-68. A gyalogkapu sziklája és az alsóvár helyreállított épületei

(MVA fotó 2013, varak.hu)

A várat a XVI-XVII. század fordulójának környékén az alsóvár északnyugati részét kívülről egy palánkkal is megerősítették. A palánk egy harmadik várrészt is létrehozott, melyet az 1687-es inventáriumban is említenek, itt három részből állónak nevezik Sirokot. A palánk szerepe az

²³⁸ NOVÁKI Gy. - BARÁZ Cs. - DÉNES J. - FELD I. - SÁRKÖZY S., 2009. 57.

²³⁹ HÉCZEY MARKÓ Á. - FÜLÖP A. 2013. a. 6.

²⁴⁰ HÉCZEY MARKÓ Á. - FÜLÖP A. 2013. a. 6.

²⁴¹ FÜLÖP A. – HÉCZEY MARKÓ Á. 2013. b. 134.

²⁴² HÉCZEY MARKÓ Á. - FÜLÖP A. 2013. a. 7.

lehetett, hogy az alsóvár falához kívülről épült épületek védelméről gondoskodjon.²⁴³ A palánk és a külső épületek nyomait, illetve kemencéit már Kovács Béla is feltárta 1965-72 között az alsóvárban folytatott ásatásai során.²⁴⁴ A 2010-12 között folyt ásatás során ezen épületek lenyomatait a felmenő falakon is felmérték.²⁴⁵

Az alsóvárban ezen felül megtalálhatóak egy kút vagy ciszterna maradványai is, mely feltételezhetően az alsóvár kiépítésekor keletkezett.

A XVI. SZÁZADI ÉPÍTKEZÉSEK A KOR VISZONYAIBAN

A Siroki vár építésében jelentős a XVI. század közepe táján véghez vitt bővítés. Az alsóvár kiépítésekor törekedtek egy modern, itáliai mintán alapuló védműrendszer kiépítésére. A vár bástyái képesek oldalazó tüzet biztosítani egymásnak és a legjobban támadható oldalakat védik. Ezáltal egy ostromló sereg dolgát jelentősen megnehezítették a korábban tárgyalt várakkal ellentétben. Fontos azonban kiemelni, hogy Sirok várát, Egerhez való közelsége miatt az oszmánok nem tudták elfoglalni. Ezáltal a várat jobban ki lehetett építeni a XVI. századi tüzérség ellen.

Sajnos azonban ez az erődítés sem tökéletes. A rendszer nem szimmetrikus és a bástyák komoly holtterekkel rendelkeznek. Ezek közül a legveszélyesebb a kapubástya előtt található, mely elé kiugró tömege miatt egyik bástya sem tudott tüzelni. Ha egy esetleges ostromló sereg be tudott volna jutni a kapubástya tűzvonala alá, ott viszonylagos biztonságban lett volna. Ezen felül az alsóvár keleti részén a gyalogkapu előtt is volt egy jelentősebb holttér, melyre esetleg a felsővárból tudtak volna fedezetet biztosítani, ilyen erődítésnek azonban nincsenek nyomai. További problémát jelentett a felsővár elavult rendszere is, mely lényegében egy középkori lovagvár volt és igen könnyű célpont a tüzérség számára.

Sirokot a jelenlegi tudomásunk szerint azonban sosem érte komolyabb ostrom a hódoltság időszakában. 1552-ben az egri diadal miatt, 1596-ban és 1687-ben pedig védői megfutamodtak. Ennek oka az lehetett, hogy ebben a késői időszakban a Sirokhoz hasonló kisebb várak nem voltak képesek önállóan ellenállni az ellenséges seregeknek, azonban a nagyobb hadjáratok közti időkben fontos őrhelyek és biztos pontok voltak ahová a portyázó katonák visszavonulhattak. Ezek az úgynevezett „tarisznyavárak” a nagy és jelentős erősségek (például

---

²⁴³ HÉCZEY MARKÓ Á. - FÜLÖP A. 2013. a. 6.

²⁴⁴ KOVÁCS B., 1978. 555-558.

²⁴⁵ HÉCZEY MARKÓ Á. - FÜLÖP A. 2013. a. 7.

Eger, Érsekújvár, Fülek) elővárai voltak. Sorsuk jelentősen függött a központi vártól, ugyanis, ha az elesett rövidesen ezek a kisebb várak is tarthatatlanná váltak.²⁴⁶ Őrségük tehát a reménytelennek tűnő küzdelmet nem vállalta és vagy tárgyalások útján próbálták megmenteni életük egy rövid ostrom után, vagy sorsára hagyták a várat.

Ez történt tehát a kisebb Siroki várral is, a központi erősség eleste után védői felhagyták, védelmét nem vállalták. Amennyiben meg is próbálkoztak volna védelmével a harc kimenetele egyértelmű lett volna. A komoly gyengeségnek számító felsővár, a komoly holtterek az alsó falak előtt és a nem megfelelő felszereltség és tüzező²⁴⁷ miatt a védelem esélytelen lett volna a török háborúk késői korszakában.

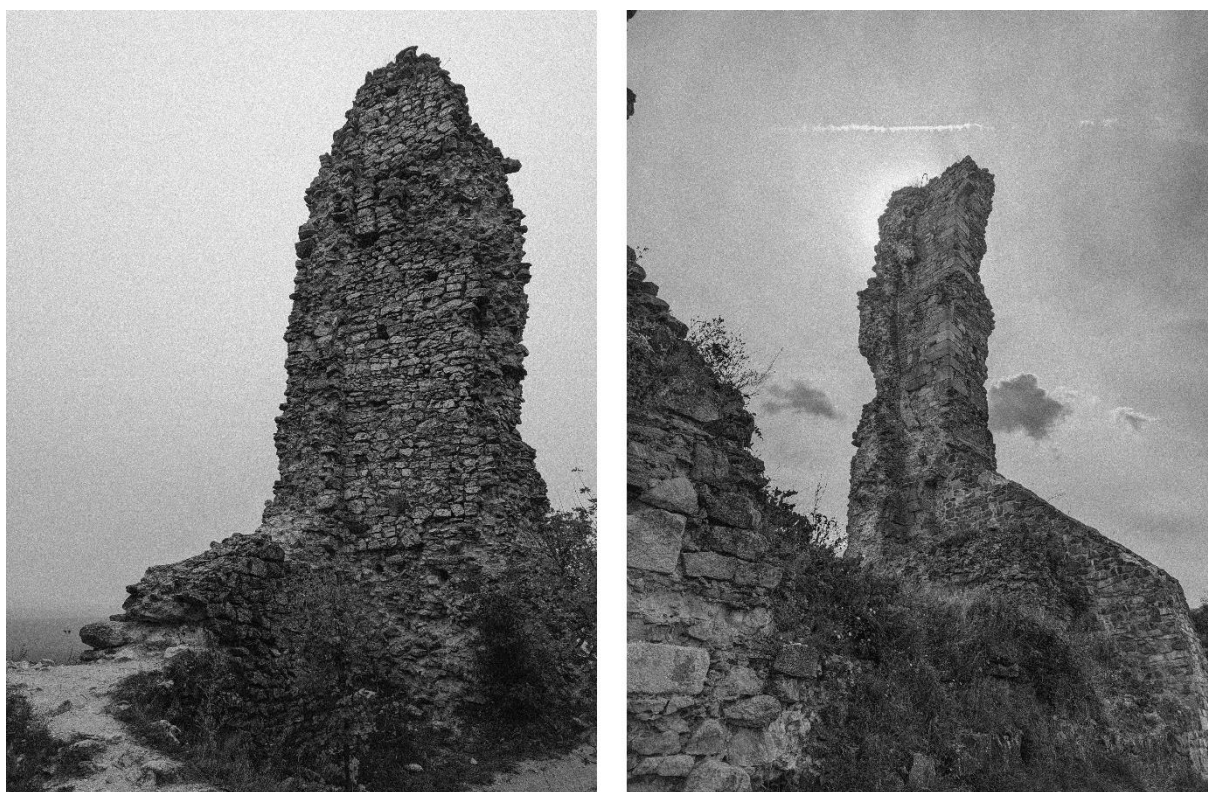
²⁴⁶ PÁLMÁNY B., 1987. 96-97.

²⁴⁷ Az alsó vár nyílásai alapján főképp szakállas puskákkal védtek Sirok várát; HÉCZEY MARKÓ Á. - FÜLÖP A. 2013. a. 6.

ÖSSZEGZÉS

Dolgozatom célja a bemutatott nyolc erősség történetének feltárásán kívül az volt, hogy az itt végbement átépítéseket és későbbi funkciójukat egymás viszonyában is értelmezni tudjuk. Láthattuk, hogy Mohács és Buda elfoglalása után az itteni várak jelentős részében átalakítások indultak be. A várak birtokosai megpróbálták az új helyzetre felkészíteni középkori szinten rekedt váraikat.

69-70. Nógrád és Csővár öregtoronyainak megmaradt sarka

(Hajas Ábel 2023.08.23. és 2022.10.24.)

Ebbe a kategóriába sorolható Drégely, ahol egy déli védművel igyekeztek a közeledő seregeket feltartóztatni. Csővár, ahol a vár mindhárom támadható oldalán alakítottak ki védműveket. Szanda, ahol a kis hegyi vár előtt egy ágyútoronyot húztak fel, illetve Buják, ahol egy igen nagyméretű rondellával kísérelték meg a vár védelmét. Azt azonban láthattuk, hogy ezek a korai erősítési munkálatok közel sem voltak elégségesek. A XVI. századra oly fontos bástyás rendszer egyiknél sem tudott kiépülni, oldalazó tüzet szinte egyetlen említett várban sem tudtak egymásnak biztosítani a védművek. Így újonnan épült erősítéseiknek komoly gyengepontjaik voltak.

Ezen felül sokuknak komoly gyengéje volt középkori belső vagy akár külső vára. Ezek könnyű célpontokká váltak a tüzérség előtt, falaik inkább voltak veszéllyel a védőkre, mintsem, hogy azok biztonságát garantálták volna. Különösen jól láthattuk ezt Drégely esetében, ahol a nagyméretű kapubástya leomlása rengeteg védő katona életébe került. Ugyanezen középkori vármagok továbbá nem adtak lehetőséget megfelelő újkori kiépítésre sem, ugyanis arra legtöbbször nem állt rendelkezésre elég hely. Ha pedig a felsorolt problémák nem lettek volna elegendőek akadtak várak melyeket olyan hegyek és magaslatok vettek körül, ahonnan igen jól lehetett támadni az adott erősségeket. Ilyen volt Csóvár esetében a közeli Vas-hegy vagy Szanda esetében a Péterhegy kevésbé erődített építménye.

Az oszmán vagy keresztény csapatok ezen apróbb erősségek elfoglalása után újbóli megerősítésükkel alig, vagy egyáltalán nem foglalkoztak. Csóvárat már röviddel 1552 után felhagyták az oszmánok, Drégelyt sosem építették újjá, megfigyelő helyként funkcionált. Szanda sokáig volt lakott erősség, de a tizenötéves háború során ez a vár is elpusztult. Ebből a négy várból Buják volt a legtovább valódi katonai használatban, bár a XVII. századra ez a vár is inkább csak elővárként funkcionált, védelmére a védők sosem tettek komoly erőfeszítést.

A másik csoportját az ismertetett váraknak az 1552-es hadjáratig nem, vagy alig modernizált várak alkotják. Hollókő esetében láthattuk, hogy habár a XVI. században építkeztek itt, jelenleg semmilyen építkezéstről nem tudunk a várban, amely a kor technikai színvonalának megfelelt volna. A Hasznosi várban talán sosem végeztek ilyen építkezéseket, a XV-XVI. századra keltezett földsánc ugyanúgy épülhetett középkori elveknek megfelelően, mint az újkori tüzérséget figyelembe véve, jelenleg a korlátolt források és az ásatások hiányában nem tudjuk megmondani. Sirok esetében megindult a modernizáció és az 1560-as évekre be is fejeződött, ekkor az általam bemutatott várak közül ez volt a legmodernebben kiépítve, azonban ez sem volt problémáktól mentes erődítés. Sirok kiépítését alapvetően az egri diadal tette lehetővé. Végül igazán különleges helyzetben van Nógrád vára. A XVI. század első felére a várban semmilyen modern építkezéstről nem tudni, sőt valószínű, hogy az oszmánok sem végeztek itt komoly építkezéseket palánkfalak emelésén túl. Ez különösen érdekes, hiszen Nógrádnak az Oszmán Birodalom szempontjából kiemelt feladata volt Buda védelmében. Nógrád újkori erőddé való kiépítése nem kezdődött meg egészen 1598-ig és először akkor is egy igen elavult rendszert kezdtek el építeni. Végül ezt építették át egy félig elkészült modern olaszbástyás rendszerré, mellyel a nyolc vár közül Nógrád vált a legmodernebbé, és a legtovább használtta is.

Problémái azonban ezeknek az erősségeknek is volt bőven. Hasznos lényegében egy lovagvár lehetett pusztulásakor és sosem építették újjá, még őrhelyként sem használták. Hollókő szintén középkori kiépítése miatt nem volt elég hatékony erősség, csakúgy, mint Drégely várát megfigyelő pontként használták és valószínű, hogy 1552 után sosem végeztek benne jelentős átépítést. Sirok vára Bujákhöz hasonló kisebb erősség szerepet töltött be, míg Nógrád valódi modern kiépülése után lett olyan várrá, mely sikeresen vissza tudott verni egy ostromot. Ezt láthattuk 1626-ban Esterházy várparancsnoksága alatt. Érdekesség, hogy ez volt az egyetlen alkalom amikor a nyolc vár bármelyike is vissza tudott verni egy jelentős ostromot.

Végül tehát láthatjuk, hogy az ismertetett várakra 1552 után négy különböző sors várt. Csővár és Hasznos végleg felhagyásra kerültek és elpusztultak. Drégely és Hollókő csupán kisebb megfigyelőállásként élt tovább. Buják, Sirok és a tizenöt éves háborúig Szanda apróbb, de fontos erősségek voltak a hódoltság harcaiban. Végül Nógrád vára, melyet ugyan a legkésőbb építettek ki, azonban ez volt az egyetlen vár, mely valóban fel tudta venni a versenyt a kor haditechnikájával.

IRODALOMJEGYZÉK

- AMBRUS-KOZÁK É., 1972.** – AMBRUS - KOZÁK Éva: A hollókői vár ásatása. Archeológiai Értesítő 99. évfolyam 1972/2. füzet 167-187.
- BÁRTFAI SZABÓ L., 1938.** - BÁRTFAI SZABÓ László: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599. Budapest, 1938.
- BELITZKY J., 1972** - BELITZKY János: Nógrád megye története 896–1849. In: Nógrád megye története. 1. Salgótarján, 1972.
- BOROVSKY S., 1911.** – BOROVSKY Samu: Nógrád vármegye, Budapest, 1911.
(Magyarország vármegyéi és városai)
- CSÉPE A., 2014.** - CSÉPE Attila: Hasznos – Cserteri vár. In: Várjáró Magazin. 8. szám. 2014.
<http://www.szadvar.hu/2014/06/varjaro-magazin-8-szam> (utolsó elérés: 2023.10.28.)
- DOMOKOS Gy., 1986** - DOMOKOS György: Várépítészet és várharcászat Európában a XVI—XVII. században, Buda 1686. évi ostromának technikai elemzéséhez. In: Hadtörténeti Közlemények, Új folyam, XXXIII. 1986. 1. 47-110.
- ENGEL P., 1970.** - ENGEL Pál: A magyar világi nagybirtokok megoszlása a XV. században II. Egyetemi Könyvtár Évkönyvei V. Budapest, 1970. 291-314.
- ENGEL P., 1996.** - ENGEL Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I – II. Budapest, 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak. 5.)
- FELD I. – JAKUS L.– LÁSZLÓ Cs., 1979.** - FELD István-JAKUS Lajos-LÁSZLÓ Csaba: Csővár. In: IKVAI Nándor (szerk): Fejezetek Pest megye történetéből 1. kötet. Szentendre, 1979. Pest megyei Múzeumok Igazgatósága. 7- 62.
- FELD I., 2008.** - FELD István: Ágyúvédművek a 16. század első felének erődítményépítészetében. Tévhitek, kérdések, kutatási feladatok. Studia Agriensia 27, 2008.
- FELD I., 2014–2015.** - FELD István: A magánvárak építésének kezdetei a középkori Magyarországon a régészeti források tükrében. I – II. In: Századok. 148. 2014. 2. 351– 386.; 149. 2015. 2. 333 – 381.
- FELD I., sajtó alatt** - FELD István: Csővár. In: Középkori és törökkori várak és erősségek Pest megyében. Szerkesztette: KOVÁCS Gyöngyi. Budapest, sajtó alatt

- FÜGEDI E., 1977.** - FÜGEDI Erik: Vár és társadalom a 13 –14. századi Magyarországon. Budapest, 1977. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 82.)
- FÜLÖP A. – HÉCZEY - MARKÓ Á. 2013. b.** – FÜLÖP András - HÉCZEY-MARKÓ Ágnes: Régészeti ásatás és falkutatás a siroki várban (2010-2012), Fiatal Középkoros Régészek IV. Konferenciájának Tanulmánykötete. Szerk.: VARGA Máté, Kaposvár, 2013.
- FÜLÖP A. 2004.** - FÜLÖP András: Adatok a siroki vár építéstörténetéhez, In: *Agria. Annales Musei Agriensis* vol. 40, 2004. 137-162.
- GERŐ L., 1954.** - GERŐ László: Szanda. In: *Nógrád megye műemlékei*. Szerk.: DERCSÉNYI Dezső. Budapest, 1954. (Magyarország Műemléki Topográfiája III.) 366 –368.
- GERŐ L., 1955.** - GERŐ László: *Magyarországi várépítészet*. Budapest, 1955.
- GYÖRFFY Gy., 1987-1998.** - GYÖRFFY György: *Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza*. I–IV. Budapest, 1987–1998.
- HAUSEL S., 2000.** - HAUSEL Sándor: *Nógrádvár*. Nógrád, 2000. (Nagy Iván könyvek 7.)
- HÉCZEY - Markó Á. - Fülöp A. 2013. a.** – HÉCZEY-MARKÓ Ágnes - FÜLÖP András: *Arx Syrok. Vár a Tarna-folyó fölött. Várak, kastélyok, templomok*, 2013. 2. 4-7.
- HEGYI K., 2007.** - HEGYI Klára: *A török hódoltság várai és várkatonasága*. I – III. Budapest, 2007. (Historia Könyvtár. Kronológiák, adattárak 9.)
- KOVÁCS B., 1978.** - KOVÁCS Béla: *Sirok. Vár*. In: *Heves megye műemlékei*. III. Szerk.: DERCSÉNYI Dezső – VOIT Pál. Budapest, 1978. /Magyarország Műemléki Topográfiája IX. 555–558.
- KUBINYI A., 1997.** - KUBINYI András: *Egy késő középkori főrangú hölgy végrendelkezésének tanulságai*. *Történelmi Szemle*. 39. 1997. 401– 410.
- KUBINYI F., 1888.** - *Oklevelek hontvármegyei magánlevéltárakból*. *Diplomatarium Hontense*. I. Az eredetiek után közzé teszi KUBINYI Ferenc. Budapest, 1888. (Magyar Történelmi Emlékek. II.)
- MAJCHER T. 2005.** - MAJCHER Tamás: *Drégely vára*. In: *Műemlékvédelem*. 49. 2005. 197–202.

NOVÁKI Gy. - BARÁZ Cs. - DÉNES J. - FELD I. - SÁRKÖZY S., 2009. - NOVÁKI Gyula és BARÁZ Csaba és DÉNES József és FELD István és SÁRKÖZY Sebestyén: Heves megye várai az őskortól a kuruc korig. Magyarország várainak topográfiája, 2. Castrum Bene Egyesület; Bükk Nemzeti Park Igazgatóság, Budapest; Eger. 2009.

NOVÁKI Gy. - FELD I. - GUBA Sz. - MORDOVIN M. - SÁRKÖZY S., 2017. - NOVÁKI Gyula és FELD István és GUBA Szilvia és MORDOVIN Maxim és SÁRKÖZY Sebestyén: Nógrád megye várai az őskortól a kuruc korig. Magyarország várainak topográfiája, 4. Castrum Bene Egyesület; Civertan Bt., Budapest. 2017.

PÁLMÁNY B., 1986. - PÁLMÁNY Béla: Végvárak Nógrád vármegyében a török kiűzése és az újratelepítés korszakában (1663–1703). In: Hadtörténelmi Közlemények, 34. évfolyam, Hadtörténelmi Intézet 1987. 1. szám

PATAY P., 1959. - PATAY Pál: A bujádi vár, Műemlékeink 1959.

PRAZNOVSZKY M. 1997. - PRAZNOVSZKY Mihály: Drégely ostroma 1552-ben, In: NAGY Iván Történelmi Kör Évkönyv 1996. 3. Balassagyarmat, 1997. 37-55.

TOMKA G., 2009. - TOMKA Gábor: Nógrád, Vár. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2008. Szerk.: KISFALUDI Júlia. Budapest, 2009. 238 –239.

TÓTH B., 2016. – TÓTH Balázs: Diplomamunka, Észak-magyarországi várak vas-, és színesfémleletei. Zólyom, Benevár, Szanda, Salgó, 2016.

TÓTH-SZABÓ P., 1917. - TÓTH-SZABÓ Pál: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Budapest, 1917.